

Національна академія наук України
Відділення історії, філософії та права
Інститут історії України

Лариса Якубова

**УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ
В СВІТОГЛЯДНІЙ МАТРИЦІ «РУССКОГО МИРА»**

Аналітична записка

Київ – 2023

УДК 94(470+571:477) «2014/2023»

*Підготовлено у межах бюджетної програми
«Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень»
(КПКВК 6541230)*

Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «руського мира». Аналітична записка / Відповідальний редактор В.А. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2023. – 72 с.

Аналізується трансформація політики РФ стосовно України та еволюція «українського питання» в контексті відродження імперського ресентименту і перетворення Росії на тоталітарну систему.

Відповідальний редактор: **Валерій Смолій**, академік НАН України

© Інститут історії України
НАН України, 2023

© Якубова Л.Д., 2023

З М І С Т

Вступ	4
Україна – не Росія: системний незбіг	7
Що живить українофобію путінської Росії?	19
Новітні українські революції – російські рефлексії	32
Неоімперський тренд	38
Росія як анти-Україна	51
Висновки й рекомендації	63

ВСТУП

Говорячи про підоснови формування концепту «*русского мира*» (далі – рускаго міра¹), варто виокремлювати системні/глибинні причини його появи (що, на жаль, наявні і в українському соціумі та зумовлюють дієвість *русско-мірской* доктрини в окремих її сегментах) та суто російський контекст. Виокремлення російського та українського векторів рускаго міра, їхнє фахове дослідження спроможні стати основою його ефективного демонтажу, подолання трагічних наслідків довготривалої ідеологічної експансії та повномасштабної війни Росії проти України, що стала її логічним продовженням.

Доктрина рускаго міра є не єдиним, однак найбільш загрозливим викликом українському проекту і стане життєво-важливим випробуванням української політичної і соціальної зрілості. Причини її появи і переможної ходи в пострадянській Росії були доволі банальними. Після подій Помаранчевої ре-

¹ В російському політичному словнику відсутня дефініція, яка визначає автентичну національно-громадянську форму, похідну від тої чи тої форми націоналізму (вузько російського — з рос. «русский»; великодержавного/імперського – з рос. «великороссийский»). Застій наукової та суспільної думки зрештою призвів до плутанини, яка подається як норма через дефініцію «россиянин». Впродовж перших двох десятиріч пострадянського транзиту саме це означення виступало основним не лише в суспільному просторі, а й у нормативних документах як універсальне означення громадянина РФ. Воно покликане було покривати всі етнічні складові РФ як відповідник самоназви представника громадянської нації, що перебувала в стадії становлення. Однак, ані громадянська нація, ані навіть етнічна російська нація як феномен сучасного світу в РФ так і не сформувалися. Відбулося це внаслідок гальмування процесу націєтворення, а згодою і його штучного призупинення. Від 2012 р. на тлі консервативного розвороту і зміцнення позицій прихильників проекту «русского мира» у Кремлі, вищі посадовці, зокрема президент, все частіше застосовують словоформу «русский» замість «россиянин». Нині саме «русский» накидається згори як офіційно усталений стандарт нової національно-державної ідентичності (у попкультурній версії – «Я русский!»). На наших очах колишня консервативна інтегративна політтехнологія «русский мир» посідає позицію нової державної ідеології, сама держава намагається набути форми імперії, здійснюється політичний переворот, держава трансформується в тоталітарну систему. З огляду на ці складні трансформації, які ще тривають, пропонуємо для виділення з загального смислового поля імперсько-тоталітарного складника та означення цієї зляканої неоімперсько/неототалітарної/етнофілетичної форми реальності послуговуватися формою «рускій мір» («рускаго міра») для означення самої доктрини та її похідних, а також «рускій» – для означення ідентичності та політичних сил, що є основою тоталітаризації РФ на ідеологічних засадах «рускаго міра». Пропонований термін є робочим на перехідний час.

волюції 2004 р. чинна влада відкинула демократично-ліберальні ілюзії попередників і сфокусувалася на завданнях самоконсервації. В патових для режиму В. Путіна обставинах визріло рішення про застосування «нащупаних» свого часу владними політтехнологами «скріп», покликаних надати життєдайного стимулу традиційній російській політичній системі з виразним приматом влади над суспільством. Оновлений відповідно останніх досягнень світової думки політтехнологічний інструментарій забезпечив охоплення мажоритарної аудиторії оновленими неоімперськими смислами. За відсутності відчутного опору режим швидко еволюціонував, на кінець 2010-х рр. за ним закріпилася багатозначна і зовсім не вітальна за смисловим навантаженням назва «путінізм». Гасло «Крим наш!» після тріумфу Сочинської олімпіади пролунало як сигнал давно планованого широкомасштабного наступу чи то для відродження СРСР чи то Російської імперії. Попри розмитість тогочасних цілепокладань режиму, ідею прирощення території РФ за рахунок «братньої» України росіяни сприйняли з небаченим ентузіазмом. Анексія Криму стала ключовим моментом новітньої історії Росії – кримський консенсус став основою тоталітарного консенсусу колективного Путіна і «глибинного народу», що, своєю чергою повернув Росію в тоталітаризм.

Показово, що станом на осінь 2014 р. 71% росіян нічого не чули про руський мір², але 63% респондентів висловили впевненість, що він таки існує, якщо про нього говорять російські політики³. За український Донбас, як складову руського міра, висловилися 75% росіян⁴, тоді як про Центральну і Західну Україну в такому ключі міркували тільки 29%⁵. Плутанина, що існувала на обивательському рівні жодною мірою не впливала на плани Кремля, який від 2008 р. перетворив жупел «російськомовних» і «співвітчизників закордоном» на смисловий таран своєї європейської політики.

Впродовж 2000–2016 рр. руський мір з умоглядної конструкції маргінальних філософських напрямів та окремих політиків перетворився не лише на вісь зовнішньої політики РФ, а й на широкий інформаційний контекст, що виконував роль своєрідних ментальних скріп і забезпечував мобілізацію населення федерації навколо поставленого керівництвом країни завдання перегляду ролі Росії у геополітичній системі координат. Реалізацію амбітного проекту руйнування умоглядного однополярного світу Кремль розпочав на

² Слышали ли Вы про словосочетание «Русский мир»? Если слышали, то расскажите в двух-трех словах, что оно означает. URL: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=993&q_id=68188&date=23.11.2014.

³ Как Вы считаете, Русский мир, о котором говорят российские политики, общественные деятели, существует или не существует? URL: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=993&q_id=68189&date=23.11.2014.

⁴ По вашему мнению, входят ли в русский мир следующие территории или нет? Донбасс. URL: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=993&q_id=68199&date=23.11.2014.

⁵ По вашему мнению, входят ли в русский мир следующие территории или нет? Центральная и Западная Украина (Киев, Львов). URL: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=993&q_id=68200&date=23.11.2014.

стратегічно притаманних Радянському Союзу напрямках. Вона передбачала повернення в зону впливу Росії колишніх сателітів (цей намір анонсував нетривалий збройний конфлікт у Грузії та вповні оприявнила так звана гібридна війна в Україні. Наслідком обох стало відторгнення частини територій, створення на них квазидержав, підпорядкованих Москві, а також системна економічна та суспільно-політична дестабілізація в країнах–жертвах агресії). Росія вправно використовувала загострення близькосхідного та північно-корейського театрів хронічної геополітичної напруги як важелі тиску на Захід і водночас нарощувала системну інформаційну і політичну розкладницьку діяльність у Європі та США, спрямовану на зміцнення проросійського лобі в країнах розвиненої демократії.

Від 2014 р. в цій складній геополітичній партії Україна виступала не як геополітичний компаньйон і опора Росії, а як її гібридна жертва, значною мірою дезорієнтована і дискредитована, доктринально деперсоналізована, позбавлена права на існування в історичному та есенціальному вимірах. Гаслом масованого політичного наступу на Захід (умоглядний Карфаген рускаго міра) стала ідея, яку безсоромно неодноразово висловлював В. Путін на вищому політичному рівні: немає такої держави – Україна, немає такої нації – українці.

Причини послідовного і демонстративного заперечення суб'єктності України та українців, безумовно, слід шукати в ідентичнісній площині. Йдеться про кризу російської ідентичності внаслідок деконструкції біполярного світу, розширення зони демократії за рахунок колишніх східноєвропейських сателітів СРСР, їхньої усвідомленої «втєчі» в бік ненависного Заходу і наступного економічного зростання. Кілька спроб відновлення впливу у колишніх радянських республіках (зокрема, спроби створення СНД, Митного союзу, Євразійського Союзу і т.і.) завершилися поразкою. Нетривалий, однак гострий військовий конфлікт із Грузією діагностував перехід імперської хвороби в гостру фазу, анексія Криму засвідчила, що Кремль відкинув проекти створення «ліберальної імперії» і став на шлях гібридної експансії, в лютому 2022 р. в Україні вже йшлося про повномасштабну війну, яка невдовзі набула геноцидної форми.

Відтоді українське питання перебуває в осерді руской консервативної революції, завданням якої є витворення (в антитезу загально відомій тезі Кремля – «Україна то є анти-Росія») *анти-України*. За сукупністю критеріїв антипозиціонування ідеться про розбудову тоталітарної неоімперії, що протиставляється ліберально-демократичній проєвропейській Україні, яка розуміється як зрадниця одвічної руской матриці.

Усвідомлення місця України та українців у світоглядній матриці рускаго міра і наступний демонтаж неоімперської парадигми є запорукою стійкості українського проєкту.

Україна – не Росія: системний незбіг

Як і перед кожною новозаснованою державою перед Російською Федерацією в 1991 р. постало завдання актуалізації міфу походження і згенерованої на його основі нової національної ідеї. На початку 1990-х рр. інтелектуальні еліти РФ взяли активний старт, намагаючись запропонувати суспільству нову парадигму історичної долі Росії, яка позиціонувалася як проект, обернений в ліберально-демократичне майбутнє. Осмислення Російської революції, страшних травм комуністичного режиму і демонтаж імперських нарративів цілком обґрунтовано вважалися провідними напрямками інтелектуально-духовної роботи, що перебувала в основі ідентичнісного оновлення Росії.

Напрямок цієї роботи питома змінився і чимдалі виразніше трансформувалася з приходом до влади В. Путіна мірою перетворення правління позірно демократично налаштованого президента («наступника») на авторитарний режим та пізнішого консервативного розвороту. Підсумовуючи наслідки, можна казати про відкидання і засудження пошуків 1990-х років як таких, що не відповідають державним інтересам РФ, дискредитують її історію та не відповідають «традиційним цінностям» російської нації-цивілізації, змушуючи її де сповідувати ті цінності (європейсько-північноатлантичні), що позбавляють Росію геополітичного суверенітету.

Путінську візію перспектив особистої владної кар'єри та самої Росії було задекларовано у статті «Росія на межі тисячоліть», опублікованій напередодні призначення В. Путіна виконувачем обов'язків президента 31 грудня 1999 р. В цій своєрідній антикризовій програмі поміркований молодий лідер зазначав, що комунізм, незважаючи на позитивні сторони, завів Росію в бік від світових трендів і прирік на відставання. Перспектива виходу з ситуації вбачалася у забезпеченні стабільного розвитку, відмові від «потрясінь, катаклізмів, радикальних перетворень», на які спиралися більшовики. У статті йшлося про розробку «стратегії відродження і розквіту Росії, яка б спиралася на все позитивне, що було створено під час ринкових і демократичних реформ, і здійснювалася ви- нятково еволюційними, поступовими, зваженими методами»⁶.

Ключовим завданням команди Путіна, як засвідчила подальша практика, стало зміцнення владних інституцій і його персональної влади як такої, причому застосовувані методи дедалі більше дисонували з ліберальною риторикою першого путінського десятиліття. Питання – Як Путін і його оточення розуміють російську державність? – з часом набувало все більш суперечливих конотацій.

⁶ Путин В. Россия на рубеже тысячелетий. Независимая газета. 1999. 30 декабря.

У програмній статті 1999 р. В. Путін зазначав: «Росія не скоро перетвориться, якщо взагалі перетвориться, на друге видання, скажімо США чи Англії, де ліберальні цінності мають глибокі історичні традиції. У нас держава, її інститути і структури завжди відігравали винятково важливу роль в житті країни, народу»; «міцна держава для росіянина не аномалія, не щось таке, з чим слід боротися, а, навпаки, джерело і гарант порядку, ініціатор і головна рушійна сила будь-яких змін»⁷. Не важко помітити, що вислів «міцна держава» вживався як синонім словосполучення «міцна влада». «Суспільство» в статті не розглядалося як джерело влади та її співтворець, а лише як колективний замовник «керівної і спрямовуючої ролі держави». Отож, вочевидь ішлося не про подальшу лібералізацію, а про трансформацію радянського патерналізму на засадах капіталістичних відносин.

Не маючи відповідей стосовно проекту майбутнього, Кремль почав з минулого як основи розбудови новітньої ідентичності росіян. Владні політехнологи спочатку спробували прив'язати корені російської державності до Старої Ладоги. Указ «Про святкування 1250-річчя заснування села Стара Ладога Ленінградської області» Путін підписав 10 грудня 2002 р. Невдовзі він здійснив символічну подорож до населеного пункту, де перед тим кілька років поспіль тривали археологічні розкопки. Кампанія «віднайдення» колиски Росії активно просувалася в публічному просторі. Путін висловився, що Ладога була «давньоруським вікном у Європу» отже, з «берегів Волхова має початися відродження Росії»⁸. На своїй яхті «Паллада» він піднявся по р. Волхов, чи то наслідуючи міфічних засновників Києва, чи то імітуючи прощу. В ЗМІ Ладога подавалася не інакше як «перша столиця Русі». Проте поставити крапку в питанні про початок російської державності не випало – занадто вже не презентабельно виглядала штучно розкручена «колиска». Містечкова експозиція не пасувала до стандартів звичного росіянам імперського пафосу. Невдовзі, після вдалого переобрання Путіна на другий строк у березні 2004 р., ажіотаж навколо пред'явлення населенню нової національної ідеї і нових «витоків» відійшов на другий план перед викликами поточного порядку денного.

Помаранчева революція і зміни в Україні справили на Росію та її владу, без перебільшення, приголомшливий вплив. Побачивши, як виглядає реальне, а не зрежисоване народне волевиявлення, і влада, і еліти, і російський народ багато чого переосмислили. Результати виявилися не тими, що в Україні. Росію потужно хитнуло вправо. Водночас відродився «пошук джерел» і «скріп», але вже геть іншого гатунку.

Нова спроба винайдення смислів виявилася в намаганні «перемістити» ядро зародження Росії в епіцентр Євразії і ще більше заглибити в тьму віків. Йшлося про поселення бронзового віку Аркаїм, яке проголосили прабатьківщиною арійців (індоіранців), «прабатьківщиною всіх цивілізацій», «колискою світу», бать-

⁷ Там само.

⁸ Тихомиров В. Русская колыбель. Огонек. 2005. 26 сентября 2 октября. № 39. С. 34–36.

ківщиною Заратуштри, «найдавнішим слов'яно-арійським містом і, цілком очікувано – містом російської слави»⁹. Певний час ЗМІ розганяли ідею, що Аркаїм, де прадавні вожді отримували посвячення, може стати місцем, де президент Путін віднайде «втрачену національну ідею». Втім, арійська тематика в країні, що на пам'ять знала всі 12 серій «Сімнадцяти миттєвостей весни», виглядала надто екстравагантною. Ідея сама собою зійшла нанівець, хоч для низки рухів і субкультур, зокрема, неонацистів, окультистів, екстрасенсів і т. і. місцина перетворилася на знакову. Не менш активно вона «освоювалася» підприємцями.

Ситуація набула нового розвитку після придушення опору олігархів, арешту і засудження М. Ходорковського. Як вважає В. Шнірельман, «... якщо долучення до «спадку Рюриковичів» асоціювалося зі зміцненням російської державності, чим і займався президент упродовж свого першого строку, то візит на «батьківщину славних арійців» співпав з остаточним подоланням наслідків економічної кризи, перемогою над свавільними олігархами «неарійського походження» і поверненням державі контролю над життєво важливими нафто-газовими ресурсами, новими кроками до зміцнення державної єдності і підвищення ролі Росії в світі завдяки її енергетичному потенціалу. Оксамитова революція їй не загрожувала. Другий президентський строк Путіна був ознаменований реабілітацією «імперської ідеї» в суспільній думці»¹⁰. Ці міркування були висловлені в 2011 році, коли перспектива влади Путіна ще не виглядала як безальтернативна. Три фактори: зміцнення антизахідного/ контрреволюційного тренду, м'яка ресталінізація, що переросла в неоімперський тренд – обидва як шлях та інструментарій затвердження пожиттєвої влади колективного Путіна, визначили подальший напрямок політичної інструменталізації історії. «Нову» національну ідею політтехнологи віднайшли у вигаданому минулому. «Назад до початків, в СРСР/імперію!» під таким гаслом Росія почала повертатися в тоталітаризм.

В цій диспозиції, на жаль, повернення Києва в зону впливу Кремля, а вірніше – одержимість ідеєю опанування Києвом, поглинення спадщини Київської Русі не лише фігурально (як частини спільної історичної спадщини і минулого), ментально, мистецьки, а й буквально – фізично, перетворилося на лейтмотив російсько-українських відносин і практично відкритої спецоперації з позбавлення України суверенітету.

Зауваження на кшталт того, що в епіцентрі формування сучасної російської нації має перебувати не ідея територіальної цілісності й конституційного порядку, а «тисячолітній цивілізаційний російський проект», ставали дедалі більш звичними. Вони унаочнювали складність процесів державо- й націєтворення в Російській Федерації. Ідея територіальної цілісності, як альфа й омега російського націєтворення ((sic!) не плутати з націєтворенням), тим часом за-

⁹ Шнірельман Виктор. Президенты и археология, или Что ищут политики в древности: далекое прошлое и его политическая роль в СССР и в постсоветское время / Империя и нация в зеркале исторической памяти: Сборник статей. М.: Новое издательство, 2011. С. 380.

¹⁰ Там же. С. 382.

знавала постійних ударів у регіональних конфліктах, найбільш трагічним серед яких став чеченський.

Перші десять років пострадянського транзиту Росія робила вигляд, що розбудовує громадянську націю на уламках «радянського народу», та, коли в двох Чеченських війнах з'ясувалося, що «радянський народ» був мертворожденою фігурою мовлення комуністичних бонз, фокус змінився.

Постійно змінюване впродовж останньої чверті сторіччя правове поле не справляло стабілізуючого впливу на державотворення, оскільки не розбудовувалася правова держава. Корумпованість державних структур стримувала формування громадянського суспільства та гальмувала процес національного самоусвідомлення. За таких обставин вони виглядали такими домінантами, що, перебуваючи в стані хронічної кризи, були неспроможні виконувати свої інтегративні функції. Вихід із замкненого кола внутрішніх суперечностей частина російського публіцистично-журналістського та інтелектуального середовища (Є. Холмогоров, О. Дугін, О. Проханов та інші) відшуквала в розгортанні зовнішньої експансії під гасла про необхідність упередження «геноциду росіян». Виправданням експансії слугувала словесна конфігурація єдності *рускаго міра*, побудована на доволі сумнівному переконанні, що спільність історії поневолювачів і поневоленних може бути достатньою основою формування модерної російської/євразійської цивілізації, яку протиставляли «застарілому», віджилому з історичного погляду конструкту – нації. Забезпечення широкого доступу пропагандистів *рускомірських* ідей до засобів масової інформації, передусім телевізійних каналів, було невинуватим. За кілька років підреставрований неоліберальний тренд захопив досить широкі кола не лише політичних діячів, які в такий спосіб підвищували свої рейтинги, а й пересічних обивателів.

Тим часом пошуки не давали сподіваних результатів, хоч влада настійливо адресувала це завдання інтелектуалам та митцям. Тобто, зусиллями інтелектуального персоналу, що на той час опікувався пошуком чи не універсальних сакраментальних «скріп», подібно сучасному ментальному степлеру влада намагалася «зліпити» до купи слухняний і зручний демографічний конгломерат. Його для зовнішніх глядачів називали громадянським суспільством. Населення («народ», «нація», «громадянське суспільство»), про яких згадували лише під час виборчих кампаній) найменшим чином втручалася в процеси розподілу влади і пошуку «скріп». Переймаючись злободенними завданнями обивательського існування, воно самоусунулося від пошуку сенсу життя і шляхів його реалізації. Чекаючи готового. Саме в цьому, власне, виявився фундаментальний незбіг між Росією та Україною.

На початках третього президентського строку В. Путіна дороговказними стали тези, адресовані довіреною особою і керівникам виборчих штабів на зібранні в московському Манежі: «Нам разом треба знайти дещо таке, що стане об'єднавчим фактором для усієї багатонаціональної, але єдиної російської нації. І я не бачу нічого іншого, крім патріотизму»¹¹.

¹¹ Цит. за: Этнический и религиозный факторы в формировании и эволюции российского государства. Москва: Новый хронограф, 2012. С. 443.

Невдовзі означилися кардинальні зміни акцентів у розумінні суті «патріотизму» та форм його виявлення. В основу міжнародної політики була покладена основоположна теза політтехнології руського міра про затискання прав «зневажених» де в країнах розсіяння російськомовних (співвітчизників за кордоном), що виступала інформаційним тараном експансії Росії чи не усюди в світі. Чим істеричніше лунали заяви про недопущення закриття шкіл з російською мовою викладання, скажімо в Україні, тим швидше нищилися українські класи і культурні заклади в Росії. Доходило до цілковитих курйозів: послідовно скорочуючи чисельність шкіл із викладанням національними мовами, чинна влада не припиняла голосити про багатонаціональний народ, що сповідував де принципи поваги до всіх своїх етнічних складових; в пітерському метро нападники забивали до смерті «остарбайтерів» та іноземців, а чиновники славословили інтернаціоналізм і дружбу народів; професор здійснював акт самоспалення на знак протесту проти нищення культури його народу, але Кремль цікавила доля російськомовних в Україні. Власні проблеми їй виглядали чеснотами.

Фактично, поліетнічний соціальний організм умоглядної Російської Федерації деградував та впадав в архаїку за низкою напрямів. Пришвиджено зникали мови корінних народів РФ. В багатьох етнічних групах доживало життя останнє покоління, здатне спілкуватися рідною мовою. А тим часом масові настрої були сфокусовані на умоглядних загрозах російській мові та її носіям в Україні, яка, порівняно з Росією, де національне шкільництво фактично вмирало (нагадаємо станом на 2020 р. там не лишилося жодної школи з викладанням українською мовою), була чи не взірцем дотримання мовних прав етнічних меншин¹². І це – за непорівняного соціально-економічного потенціалу і можливостей фінансування освітньої та культурної сфер.

Варто наголосити, що кремлівський центр влади не просто добре знав про масові настрої росіян – він їх формував і спрямовував, використовуючи для цього розлогий інструментарій соціопитувань, фокус-груп, тренінгів, фестивалів, свят тощо. Західні технології політичної реклами вигадливо використовували в інтересах однієї особи з метою підвищення її особистих рейтингів і, відповідно, збереження чинного статус-кво. Решта політиків перетворилися на невиразних статистів політичного дійства, що розгорталося на медійних просторах Росії – у політичних ток-шоу, інформаційних та аналітичних програмах. Реальна політика була непомітно виведена за рамки суспільних практик, її місце посіла імітація політичного життя і політтехнологічні продукти, що забезпечували підживлення постійної суспільної мобілізації навколо певних інформаційних приводів. Після Помаранчевої революції таким медійним приводом стала умоглядна нацистська загроза з боку України. Прихід до влади В. Януковича на нетривалий час притлумив її актуальність, однак, на етапі самоусунення В. Януковича, його втечі до Росії та розгортання російської

¹² Докладно про багатомовність та етнокультурний розвиток в Україні впродовж незалежності див. авторські підрозділи в кн.: 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. К.: Ніка-Центр, 2016.

спецоперації в Криму апробована в 2004 р. заготовка була використана в набагато активнішій формі. Віртуальне протистояння рускаго міра і вигаданої російськими мас-медіа нацистської загрози Києва було перетворене на топ-привід російського інформаційного простору, питання життя і смерті кожного громадянина Росії.

Політтехнологію рускій мір (РМ) скроїли з еклектичного набору різноспрямованих, до останнього часу офіційно не фіксованих політичних продуктів, ідеологічних кліше й квазіінтелектуальних конструктів, що перетворилися на загальний інформаційний фон суспільно-політичного життя путінської Росії. Окремі його фрагменти (в широкому діапазоні інтерпретацій від консервативного революціонера Александра Дугіна до радикального лівака Едуарда Лімонова) за потреби використовуються як владою РФ, так і її політичними акторами для умоглядного обґрунтування геополітичних амбіцій Росії. РМ – штучно підібраний мікс інформаційних продуктів, що дозволяли тримати суспільство Росії у стані постійної мобілізації навколо завдань опору Заходу на зовнішньополітичній арені та стримувати лібералізацію/демократизацію життя всередині країни. Дещо осучаснений «імперський» синдром подавався як нова «скріпа». РМ, паразитуючи на проблемі російської мови та російськомовної культури на постімперських теренах, запропонував архаїчну систему суспільних відносин, що протиставлялася як альтернатива ліберальному/демократичному світу.

Основними смисловими тезами РМ стали наступні:

- Росія – це окрема «особлива» частина світу, певний «цивілізаційний континент», що розвивається за законами, відмінними від тих, що рухають США й ЄС.

- Росія/Євразійська цивілізація претендує на геополітичне домінування в Євразії від Німеччини до Китаю (О. Дугін), її цивілізаційна місія полягає в докорінній перебудові геополітичної системи світу.

- РМ – це не лише росіяни, а й прихильники цінностей рускаго міра усюди в світі (В. Ніконов).

РМ не заперечує існування України та українців як таких. Він заперечує існування незалежної політично, економічно й культурно України. Він заперечує право українців обирати своє майбутнє на свій розсуд. Він заперечує існування України та українців як суб'єктів світової політики, що йдуть шляхом, не схваленим кремлівськими керманічами. Як і століттями перед тим, він залишає можливість обирати поміж двох лих: не існувати взагалі чи існувати в якості Малоросії та малоросіян – складових рускаго міра – суспільно-політичного й соціально-економічного проекту, зверненого в минуле, позбавленого стимулів та механізмів внутрішнього розвитку, єдиним завданням якого є дестабілізація (а бажано – знищення) лібералізму в його американській та європейських версіях.

РМ намагається вписати Україну та українців в цивілізаційний контекст, відрубний від світового мейнстріму. На протигагу проекту об'єднаної Європи, яка за словами першого федерального президента ФРГ Теодора Хойса, спирається

на три пагорби – Акрополь, що сформулював цінності свободи, філософії та демократії; Капітолій, що створив римське право; та Голгофу, що явила принципи християнського гуманізму, РМ, перефразуючи цей хрестоматійний вислів, запропонував геополітичний проект, трьома вершинами якого є: Кремль, як символ необмеженої і незалежної від суспільства влади; Луб`янка, як символ відсутності права; і Лобне місце, як інструмент збереження існуючого стану речей. Саме через те в протистоянні проекту РМ найменшою мірою ідеться про мову, історичні джерела Русі, на які претендує Кремль, чи про належність України та українців до цього штучного конструкту за ознакою чи то релігійної належності (православ'я), етнічного походження (як умоглядна частина штучного конструкту триединого рускаго народу), чи то мовної (як російськомовні) і т. і.

Згадуючи смислові конструкти, в які впродовж двох десятиріч намагалися «загорнути» стратегію десуб'єктивізації України і української нації, та їхнього поглинення РФ, варто наголосити, що нічого спільного ані з історичною правдою, ані з правдивим етногенезом росіян та українців, ані з сучасними реаліями, поготів – із законними правами українців вони не мали¹³. Порядком денний рускаго міра – творення через умовний кінець світу, війну, тотальну гуманітарну зачистку. Фактично ідеться про злам генеральної тенденції світового суспільного розвитку останніх двох тисячоліть – поступового всезагального розширення та якісного поглиблення гуманізації суспільного простору існування людини, звільнення (соціального й особистісного, подолання соціальних і станових бар'єрів) – на користь тотального чи часткового урізання прав і свобод під гаслом повернення до засад традиційності та апеляції до цивілізаційної кризи західного світу, який ніби потрапив до неї саме внаслідок відмови від традиційності.

Саме в цьому – прагненні зупинити поширення ліберально-демократичних трендів на терени РФ, стабілізувати владу, яка повсякчас відчувала брак легітимності, полягало завдання цього політтехнологічного новотвору. В епіцентрі смислової конструкції РМ перебувала ідея історичної незмінності, пріоритету інтересів влади/держави перед інтересами суспільства (власне їхньої відсутності як такої). Саме ця смислова конотація, попри безліч позірних спільних ниток, що колись поєднували Росію та Україну, була чужою переважній більшості українців.

Відомий український соціолог Михайло Міщенко зауважував: «За результатами порівняльних міжнародних досліджень, українці відносяться до числа тих, хто чи не найбільш критично, порівняно з громадянами інших країн, ставиться до влади та її представників. Такий високий рівень критичного ставлення зумовлений насамперед високим рівнем вимог і соціальних очікувань наших співгромадян від політичної еліти. Але було б значно гірше, якби вони

¹³ Докладний аналіз політтехнології і доктрини стосовно України див.: Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2018.; її ж. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2019.

були цілком нею задоволеними. Це означало б, що на позитивні зміни в нашій країні годі й сподіватися. Високий рівень соціальних посягань дає надію на те, що хоча б частина з них може втілитися в реальності. У цьому аспекті різниця між Україною і Росією є кардинальною – в останній низький рівень довіри до чиновників поєднується з досить високим рівнем довіри до вищої державної влади, в Україні ж недовіра до правлячого класу загалом призводить до того, що відносно високий рівень довіри до очільників держави тримається лише деякий час після виборів, і врешті призводить до прагнення змінити владу, що періодично відбувається, змінюючись згодом розчаруванням у «новообраній» владі. Тобто, «нова» влада успадковує недоліки «старої», що насамперед відбувається через те, що при зміні обличчя на чолі держави дуже повільно змінюється психологія і ментальність правлячого класу»¹⁴.

Відмінності поміж країнами ставали все більш разючими на тлі еволюції – вірніше її відсутності, а згодом і стагнації інституту російського президентства. Вже від третього президентського строку стало зрозуміло, що зміна еліт «скасовується». Усвідомлення цього ключового моменту, слід наголосити, в російському суспільстві, політикумі, інтелектуальному середовищі частогусто відсутня досі. Значна частина інтелектуалів-релокантів досі пишуть про «вирішальний» 2024 рік. Насправді те, що Путін очолюватиме Росію пожиттєво стало зрозуміло вже в 2014 році. Тоді ж стало зрозуміло, що це буде змінювати її на гірше рік від року. Тоді, як «глибинному народу» на те було байдуже, оскільки Путін, власне, і уособлював його уявлення про правильний порядок, українська нація чимдалі більше категорично не сприймала ані спроб харизматичного лідерства (да й на щастя для України, харизматичних лідерів національного масштабу не було), ані спроб авторитаризації. Українські революції тричі зупинили загрозу зміцнення авторитарних тенденцій. Верховна Рада залишалася полем гострих суперечок, боротьби ворогуючих фракцій, політичного заробітчанства і чвар, проте це вберегло Україну від загрозованої концентрації влади й інструментів впливу на суспільство в одних руках. Десятиріччями під куполом чубилися ті самі люди – проте не один клан.

В Росії ситуація вже 2012 року зайшла в глухий кут. У травні 2022 р., розмірковуючи над ситуацією, російський соціолог Міхаїл Аніпкін зазначав, що в Росії покоління Зеленського чи то сидить в тюрмі, як Алексей Навальний, чи то перебуває у внутрішній еміграції. Відповідного своїм можливостям впливу на політику вони не справляють. Понад те, війна, на його погляд, є «війною 70-річних проти 30- і 40-річних – війна поколінь, якої в принципі не повинно було бути. Покоління взагалі не мають боротися між собою, тут може і повинна бути гармонія»¹⁵.

¹⁴ Міщенко М. Політична еліта як суспільна проблема. Український інтерес. 2022. 03.11. URL: <https://uain.press/articles/1396862-1396862>

¹⁵ Владислав Шатило. Против кого на самом деле воюет Путин? Максим Трудолюбов – о беспощадной войне поколений, которую развязал президент России. Meduza. 31.05.2022. URL: <https://meduza.io/feature/2022/05/31/protiv-kogo-na-samom-dele-voyuet-putin>

Дивує рівень дистанціювання російських інтелектуалів від реалій життя. Зрозумілий розпач людей, життя яких минуло в очікуванні змін персони президента, що так і не відбулася. «Нас кинули» – ось точне почуття мого покоління, яке вдалося сформулювати завдяки багатьом дослідженням. І «кинуло» нас путінське покоління, котре мало того, що саме не йде, так і ще протягує на посади навколо себе покоління своїх дітей, повз нас», – резюмує В. Шатило¹⁶. А втім, ситуація набагато гірша, аніж видається поколінню, що так і не дочекалося владних ротацій. Бо покоління незмінних 70-річних разом із кланами своїх дітей, онуків розв'язали війну проти всіх, і саме для того, щоб закріпити чинний порядок довіку.

Цивілізовані механізми змінюваності еліт в РФ відсутні. Впродовж 2012–2020 рр. йшлося про відсунення цілого покоління, яке виявляло хоч і кволе, але незадоволення з цього приводу. Оскільки точкові удари і фізичні усунення найбільш помітних постатей (приміром Бориса Немцова) вже не спрацьовували як раніше, єдиним способом вирішення проблеми стала утилізація “зайвого” соціального напруження/демографічного навантаження. Розв'язавши повномасштабну війну в Україні, колективний Путін у такий нелюдський спосіб вирішує завдання самозбереження. А крім того, знімає проблему незмінності влади за рахунок ізоляції країни і переведення її в режим “обложеної фортеці”. Владислав Шатило цілком доречно зауважив: “Постійно підіймаючи ставки, роблячи своє правління все більш надзвичайним, ровесники Путіна з його найближчого оточення отримують у своє розпорядження все більше механізмів контролю над доступом до політики та економіки. Страх передати владу є глибинною причиною розв'язаної Путіним війни”¹⁷.

Це один з факторів, але не причина. Причина криється в тому, що, на відміну від України, Росія витратила тридцять років пострадянського транзиту не на модернізацію (соціально-економічну, політичну, культурну), а на консервацію того, що було. Наслідком процесу зупинення стала чимдоді очевидніша деградація, яка обумовлюється не лише старінням осіб при владі. Вона обумовлюється процесами системної деградації суспільства, що не спроможне відповідати викликам епохи. Цим же пояснюються все більш очевидні некомпетентність влади, дисфункції управління, самовбивчий політичний ідіотизм. Зрозуміло, що профільні фахівці всередині системи, так само як їхні колеги сталінських чи піддзньорядянських часів, відтерміновуватимуть колапс системи так довго, як зможуть. Та проте, в будь-якому випадку в ній не йтиметься про розвиток – лише про виживання.

Перекидання зі світу застиглих ідеологічних кліше та метанаративів, яким був комунобільшовизм, у світ глобалізму і для України, і для Росії стало колосальним випробуванням і потрясінням. Передусім – ментальним. Не кожному

¹⁶ Там же.

¹⁷ Владислав Шатило. Против кого на самом деле воюет Путин? Максим Трудолюбов – о беспощадной войне поколений, которую развязал президент России. Meduza. 31. 05.2022. URL: <https://meduza.io/feature/2022/05/31/protiv-kogo-na-samom-dele-voyuet-putin>

в житті випадає пережити системний крах всотаної з раннього дитинства картини світу. Пострадянським українцям і росіянам випало. Понад те – окремі з них пережили крах попередніх уявлень неодноразово.

Щоправда, російські реалії від початку виявляли набагато більшу косність та нездатність до самоосмислення і рефлексії. Розмірковуючи над особливостями пострадянського транзиту Росії, Дмитрій Шушарін зауважував: «Парадокс: глобалізація не породила потреби в глобальній картині світу, в узагальнювальних концепціях і стратегічних дослідженнях. З'являється спокуса видати чергову картину за генералізуючу концепцію. В Росії це виявляється в тому, що, допоки не з'являється нова культова фігура, відбувається тиражування певного гуру, хоча його картина світу старіє на очах»¹⁸. Саме тому за основу осмислення картини світу і вибудовування карт майбутнього в умовах девальвації сентенцій так званого марксизму– лєнінізму покладалися напрацювання найширшої за політичними переконаннями і рівнем мислення групи колишніх антирадянщиків. Зокрема представників російської політичної еміграції. Певний час і в Україні відбувалося те саме. Від загрози сповзання в імперський тренд українців врятувала потужність демократичної складової у спадку української політичної еміграції, а крім того – вагома націоналістична складова. На якомусь етапі вдалося врівноважити і творчо осмислити всі складники, синхронізувавши їх з духом сучасності, хоч культурний та інтелектуальний поступ країни у посттоталітарну добу не доводиться називати ані висхідним, ані позбавленим суперечностей. І все ж, на відміну від Росії, в Україні, де інтелектуали і митці часто-густо працювали всупереч, а не завдячуючи владі, вдалося досягнути іншого: паростки самостійного мислення почали пробивати потріскану корку комунобільшовицького ментального попелу. Українці працювали всупереч тотальній критиці та зверхності, яка дошкуляла і з Заходу, а ще більше – зі Сходу. Російські інтелектуали насправду не добирали слів, аби вчергове за будь-якої нагоди відзначити українську провінційність.

В основі поведження російських еліт та влади перебував великоросійський шовінізм, що відроджувався через алармістські тези про нехтування правами російськомовних, неповагу до російської культури, неприпустимість дерусифікації. В обгортки боротьби з українізацією (цілком органічною державною справою суверенної України) маскувалося намагання тримати Україну на короткому паску Кремля, обмежуючи її суверенітет до того часу, коли його можна буде дезавуювати цілковито.

“Русифікація – це запозичування базових рис рускаго тоталітаризму. Не стільки навіть культу сили, скільки, навпаки, насадження безсилля і безпринципності”, – ця сентенція Д. Шушаріна може стати заголовком для усієї багаторічної роботи з нав'язування не лише Україні, а й решті країн пострадянського простору дискурсу “захисту російськомовних (співвітчизників за

¹⁸ Дмитрій Шушарін. РУССКИЙ ТОТАЛИТАРИЗМ. Свобода здесь и сейчас. М.: Издательские решения, 2017 – ISBN 978-5-4483-7006-9 URL: https://ridero.ru/books/russkii_totalitarizm/

кордоном)»¹⁹. Не захист російськомовних, а нав'язування комплексу меншовартісності, підпорядкованості, десуб'єктивізація новопосталих держав були смисловим ядром цієї політики.

Слід розуміти, що йшлося не про мову і читання російських літературних класиків в оригіналі, йшлося про поширення особливого типу вертикальних відносин влади і населення, а зрештою – барачної масової культури, кулачного (чи то у пригожинській інтерпретації – кувалдного) права і десуб'єктивізацію особистості. «Велика російська культура» і «мова» йшли пакетом – чи то бонусом, чи то додатковим прокляттям. Маніпуляція масовими стереотипами радянської доби дозволила провести цю підміну майже непомічено. Обиватель не зчувся, коли йому під приводом збереження дозволу спілкуватися з чиновниками суто російською мовою, «продали» абсолютну безправність у спілкуванні з чиновником, незмінність влади, довічність «президента», неконтрольоване насильство силовиків. Бо саме в цьому, а не в спілкуванні російською мовою і любові до поезій А. Пушкіна полягав «спосіб життя рускаго міра».

Усюди, де позірно ідеться про слово, літературу і мистецтво певною мовою, базово – йдеться про культуру співжиття/співіснування: в одному випадку вільних і рівних громадян (як про ідеал руху, а не вже доконаний факт), в іншому – співмуку нерівних і не рівноцінних підданих, зачинених в рамках рускаго міра, з усіма його родовими відзнаками, названими вище.

Якщо взяти за основу вкрай песимістичні висновки Д. Шушаріна про «руській тоталітаризм», доводиться визнати – війна Росії проти України, причому війна на тотальне знищення (всупереч позірній алогічності і економічній шкідливості) була абсолютно невідвратною. Саме у війні проти власної «колиски» російський народ і висунений ним на геополітичну авансцену лідер намагалися віднайти власне «Я». Те саме «Я», яке шукали, блукаючи в нетрях російського протофашизму, неонацизму, неофашизму, російського націоналізму, методології (Г. Щедровицького), містицизму, поганства, культів і теорій заколотів усіх мастей. Потік квазісенсів зі шпальт жовтих видань і сторінок радикальної (правого і лівого гатунку) преси, псевдонаукових «теорій» і «одкровенень» різного роду пройдисвітів, сплагілачених і нашвидкуруч зліплених цитатників з праць філософів, зрештою – примітивної жовтої преси для невибагливого читача, захлеснув свідомість втомленого беззмистовними пошуками нової російської національної ідеї населення, і зрештою склався в певну еkleктичну картину уявлень про місце Росії в світі і зміст її стосунків із колишніми імперськими провінціями.

В цій системі координат Росії путінської доби, як пізніше її назве Владислав Сурков – путінізму (за аналогією зі сталінізмом і марксизмом-ленінізмом) – Росія поставлена в епіцентр світоустрою, де решта країн є або партнерами, або васалами, або ворогами, яких належить знищити.

¹⁹ Шушарин Д. Русский тоталитаризм.

Впродовж «путінізму» Україна пододала шлях від «братньої республіки/країни» до осередку нацистів, який має бути ненацифікований=деукраїнізований.

Причини еволюції зрозумілі.

Докорінна відмінність Росії від України, крім імперської складової, полягала в незнищенності масового потягу до демократизму як такого, якої у росіян традиційно не спостерігалось. Нагадаємо, що Російська революція розпочалася синхронно з Українською навесні 1917 р., але завершилася цілковитою поразкою ліберально-демократичної складової і повторною інсталяцією тоталітарної системи в її рашистській версії. За двадцять років суспільство еволюціонувало до стану спільноти, пов'язаної круговою поручкою. Причому у всіх верствах, на всіх щаблях, хоч і, зрозуміло, з різним рівнем інтегрованості/відповідальності/добробуту. Феномен, влучно названий Міхаїлом Епштейном «антисупільством», пов'язаний «таїною соборності-соворності»²⁰.

Захід не розуміє того, чим в російських умовах є корупція²¹, і чому заклики команди А. Навального не отримують очікуваного відгуку в масовому середовищі. Не корупція перетворила Росію на бандитсько-воровський картель, це Росія перетворила корумпованість на вісь новітнього (державо)націєтворення, піднявши її на якісно новий рівень, всотавши і модернізувавши «досягнення» імперських та радянських корупціонерів. Корупція є формою соціального життя тоталітарного державо-суспільства, його смисловим стрижнем, перепусткою поверхами влади (замість осміюваних «соціальних ліфтів»), гарантією особистої безпеки, буллою на терор і насильство, а крім того – універсальною уздою для рускаго народу, зв'язаного путами державного патерналізму і традиційності (читай – нездатності до висхідної еволюції, модернізації). Навіть імітаційна антикорупційна робота в Україні та самі розмови про неї сприймалися як виклик традиційним скріпам рускаго міра. Саме тому українофобія перетворилася на складову більш широкого контексту, традиційно властивого росіянам – антиамериканізму.

²⁰ Эпштейн М. Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса. USA, France, 2023. С.15.

²¹ З цього приводу див.: Певчих — что коррупция сделала с Россией / Pevchikh – What Corruption Has Done to Russia. вДудь. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ENJs8-29uw&ab_channel=%D0%B2%D0%94%D1%83%D0%B4%D1%8C

Що живить українофобію путінської Росії?

Чому саме Україна опинилася в епіцентрі дискурсу проксівійни Росії проти Заходу, де вона виступає водночас і територією, і призвідницею, і інструментом, і метою? Чи не забагато необґрунтованих претензій пред'являє до колишньої чи не «найбільш братньої» з усіх братніх країн/народів, «колиськи слов'янства» колишня провінція Київської Русі та колишня метрополія Російської імперії? Як «широка російська душа» вміщає позірну поблажливість до малоросів із лютою ненавистю до українців/«нациків»? Чому від початку тисячоліття українське питання залишається чи не топ-проблемою загальноросійського політичного порядку денного, ударні сили політикуму та інтелектуалів сфокусовані на корегуванні ідентичності, історичної пам'яті, політичної культури українців, замість того, аби вирішувати ті самі проблеми в середовищі російського народу?

Зауважимо, що політика Кремля стосовно України була водночас і відзеркаленням процесу розбудови путінізму, і його інструментом. «Приборкуючи» Україну і повсякчас демонструючи свої успіхи на цьому шляху, В. Путін підвищував свій рейтинг всередині Росії та на міжнародному рівні. 12 лютого 2001 р. Л. Кучма та В. Путін досягли домовленостей про поглиблення «стратегічного партнерства» (загалом лідери країн особисто зустрічалися більше десяти разів), внаслідок чого Україна була запрошена до «Єдиного економічного простору». У липні 2002 р. народилася ідея створення газотранспортного консорціуму. Проте у вересні 2003 р. сталася Тузлівська криза, що зірвала приєднання України до СЕП. Відтоді періодичне затягування «газової удавки» стало основним інструментом впливу на Україну. Прагнення Кремля не випускати Україну за межі тяжіння рускаго міра, з одного боку, та все виразніше зміцнення просвіропейського тренду в самій Україні, з іншого, заклало підстави євразійського розламу, який був неунікним. Без України і міф «великої Євразії» з центром у Москві, і політичний проект євразійської держави-цивілізації залишався однією з багатьох утопій, згенерованих російськими навколорядними елітами.

Бажання України стати повноправним членом Євросоюзу уперше озвучив Л. Кучма на засіданні Ради Європи у січні 1996 р. Від вересня 1997 р. регулярно скликали саміти Україна–Євросоюз. У червні 1998 р. Л. Кучма своїм указом затвердив Програму інтеграції України до Європейського Союзу, що складалася зі 140 розділів. Передбачалося, що виконання накреслених заходів дасть змогу Україні до 2007 р. виконати всі умови входження в Євросоюз.

В. Янукович також прийшов до влади із безвідмовним гаслом здійснення євромрії для України, що й не дивно – на той час вона стала найбільш чітким електоральним запитом. Тим часом Росія від 2004 р. кваліфікувала євроінтеграційні прагнення України не інакше як загрозу своїм національним інтересам. Заперечення перспективи євроінтеграції України було лише приводом до виявлення визрілої у надрах пострадянської Росії та її керівництва конфронтації.

Після 2004 року антиглобалістський тренд у пострадянських країнах-гібридах з авторитарними режимами або владою, що мала авторитарні нахили, набув якісно нового звучання. Розширення ЄС потрактовувалося як наступ на автентичність, а зрештою – хіба що не державний суверенітет. Певна логіка в таких розмірковуваннях була: країни– члени ЄС справді делегували частину свого суверенітету європейському уряду задля вирішення тих завдань, що зрушити самотужки було неможливо, і робили це свідомо. Претензії Кремля на перетворення на новий євразійський інтегративний центр були геть іншої природи. Зміцнившись, колективний Путін прагнув користуватися всіма приладами глобального світу й глобальної економіки, не поступаючись натомість нічим. Інтеграцію в Кремлі чим далі більше розуміли як безроздільне панування Москви, що фактично мислилася як неоімперський центр. Чільне місце у міжнародних органах розв’язувало руки. Росія отримала функції постійного члена Ради безпеки ООН і неодноразово використовувала право вето у корисливих цілях, доволі часто блокуючись із Китаєм, що набув це право у 1971 р. Їхня боротьба проти розширення ЄС та НАТО, власне, перетворилася на центральний виклик глобального світу.

Чотирирічна каденція В. Ющенко стала періодом демонстративної «заморозки» російсько-українських відносин, що супроводжувалася постійними економічними, дипломатичними та політичними атаками. Підстави для такої злопам’ятності були не лише онтологічними (Помаранчеву революцію Кремль сприйняв як прямий виклик Вашингтону), а й економічними – перемога революції застопорила розгортання стратегії розбудови «енергетичної наддержави». Ланцюг історичних подій (таких як вступ низки колишніх сателітів СРСР до ЄС та НАТО, війна на Балканах та «кольорові революції» в зонах традиційної геополітичної напруги) підштовхнув Кремль до активізації розбудови спочатку так званої «ліберальної імперії» (А. Чубайс), а невдовзі – до відродження потужного, передусім енергетичного, та політичного пресингу на сусідні країни, що розглядалися як потенційні претенденти на включення до новітньої імперії²². України, яку очільник Кремля неодноразово знеславлював на світових майданчиках, це стосувалося передусім.

²² Докладніше див.: Суходоля О.М. Енергетична зброя у геополітичній стратегії Росії: Аналіт. доп. К.: НІСД, 2020. Подальшого розвитку стратегія набула в документах: Доктрина энергетической безопасности Российской Федерации (URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201905140010?index=0&rangeSize=1>) та Проект Энергостратегии Российской Федерации на период до 2035 года (редакция от 21.10.2019). Режим доступа: <https://minenergo.gov.ru/node/1920>).

Впродовж 2005 р. український президент В. Ющенко двічі відвідав США, що однак мало позначилося на позиціонуванні України в світі. Країни-гаранти будапештського меморандуму та решта геополітичних гравців, які змагалися за ролі регіональних лідерів, на тлі дипломатичної риторики мира та добросусідства, воліли не конфліктувати з Росією. Обнадійливим для України було відновлення переговорів з Європейською комісією стосовно євроінтеграції після позитивного вирішення питання про вступ до об'єднання Туреччини, яке, однак, викликало асиметричні дії російської сторони. Як тільки в 2006 р. США надали Україні статус країни з ринковою економікою та підписали угоду про доступ до ринків товарів і послуг у рамках Світової організації торгівлі, в 2007 р. з Євросоюзом було підписано угоди про візовий режим та встановлено офіційні контакти між Генеральним штабом ЗСУ та Військовим комітетом ЄС, намітилася активізація у відносинах із Йорданією, Пакистаном та Китаєм, Кореєю та Японією, Росія відновила тиск. Навіть мінімальна суб'єктивізація української дипломатії у регіонах традиційних інтересів РФ (читай – модифікованого протистояння світових систем) спричиняла черговий випад Кремля, який претендував на роль одноосібного представника інтересів умоглядного «*рускомірського*» братства у вузлових геополітичних точках світу.

Тож невизначеність (умоглядний геополітичний трикутник «Росія–США–ЄС») зовнішніх орієнтирів та внутрішніх принципів націє- і державотворення України зрештою була і наслідком, і джерелом політичної нестабільності, постійних коливань зовнішньополітичної орієнтації та хронічної пропасниці дипломатичного корпусу (зокрема в 2007 р. тричі змінювався очільник МЗС, Б. Тарасюк, А. Яценюк та В. Огризко). Вирішення гострих регіональних проблем супроводжувалося охолодженням, а згодом і конфронтацією з російською стороною.

Приводом для чергового загострення стало засудження президентом В. Ющенком, який 12 серпня 2008 р. здійснив візит солідарності до Тбілісі, дій Росії у Південній Осетії та Абхазії. МЗС України засудило рішення Д. Медведєва визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. На той час тренд неоевразійства вже цілком окреслився, як і його антиукраїнська складова.

1 квітня 2008 р. у Державній Думі РФ відбулися слухання стосовно змін українсько-російського договору 1997 р., спрямованих передусім на гальмування ймовірного вступу України до НАТО. 4 червня 2008 р. Держдума оприлюднила заяву з приводу недружньої політики України, рекомендувавши розірвати Договір про дружбу та співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набуття членства в НАТО. Подана у січні 2008 р. заявка про приєднання України до програми набуття членства в НАТО (ПДЧ) була заблокована Францією та Німеччиною на саміті в Бухаресті (квітень 2008 р.). Впродовж президентської каденції Д. Медведєва двосторонні відносини залишалися напруженими, російська сторона доволі часто припускалася менторських випадів щодо політики пам'яті в Україні, здійснила кілька дипломатичних та політичних демаршів стосовно запровадження дня вшанування

жертв Голодомору і заблокувала процедуру його визнання геноцидом на міжнародній арені. Інструментом «напоумлення» України, крім блокування її ініціатив на міжнародних майданчиках, стали газові й торговельні війни, які підривали економіку країни. За позірною риторикою відродження націоналістичної загрози, гноблення російськомовних та ревізії історії Києвом властиво приховувався активний опір намаганням України перетворитися на впливового регіонального гравця, що «посягав» на зони інтересів Кремля²³.

Багатообіцяльні аванси на «розрядку» російська влада почала видавати після перемоги В. Януковича. Ціна «розрядки» виявилася чималою. 21 квітня 2010 р. у Харкові президент РФ Д. Медведєв та президент України В. Янукович підписали угоду про продовження строку оренди кримських баз російського Чорноморського флоту до 2042 р. Частина українського політикуму назвала її державною зрадою. Між тим російсько-українські відносини за каденції В. Януковича складно було назвати безхмарними. Радше відбувалося традиційне «перетягування канату»: Росії йшлося про десуб'єктивізацію України, правлячий український клас чи то намагався продати її з найбільшим зиском, чи то боровся за власну політичну вагу.

Черговий час X припав на кінець 2013–початок 2014 р., коли перед Україною руба постало питання геополітичного вибору поміж Заходом і Кремлем, політичного вибору поміж лібералізмом/демократією та авторитаризмом/імітаційною політикою. Революція Гідності дала на нього ту відповідь, яку Кремль не спроможний був прийняти. Відповідно в нову історичну фазу – гібридної війни – увійшли російсько-українські відносини. Анексувавши Крим та розгорнувши війну на сході України і продемонструвавши цим черговий раз своє ставлення до суверенітету колишнього сателіта та норм міжнародного права, Кремль розпочав повномасштабний геополітичний наступ на колишню республіку, яка вже потрактовувалася не інакше як зрадниця. Традиційний для Росії дискурс «зради царю/Росії», вибудований ще в полеміці між Іваном Грозним та князем Курбським, відродився в своїй новітній версії і захопив російські ЗМІ.

Під час другої президентської каденції В. Путіна ностальгійна радянська риторика і неодноразові принизливі висловлювання щодо України, озвучені на вищому державному рівні, сигналізували наростання неоімперських настроїв у правлячих колах Росії. Загострення українсько-російських відносин, газовий шантаж та ембаргові війни, проплачені демарші російських організацій в Криму²⁴ не залишали сумнівів у тому, що Росія не вважає Україну рівноправним партнером, схильна розглядати її як країну-сателіта. Результати багаторічного моніторингу українсько-російських відносин дозволили

²³ Див.: Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2004–2007). К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. С. 11–12.

²⁴ Докладніше див.: Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2018.

В. Головку висновувати, що «реінтеграція пострадянського простору була одним із провідних напрямів зовнішньої політики Росії в останнє десятиліття. Для цього використовувалися економічна слабкість колишніх республік СРСР та їх залежність від російської економіки, незавершеність демократичних трансформацій, що призводила до хронічної політичної та соціально-економічної нестабільності, незрілість політичної культури еліт та самих суспільств, роздмухування внутрішніх конфліктів тощо»²⁵.

Сумний підсумок українсько-російських відносин підбив В. Горбулін у передмові до книги М. Розумного: «25 років незалежності – це водночас 25 років непростих відносин з Росією, в яких ми пройшли шлях від запевнень у дружбі й братерстві до війни. Наскрізною червоною ниткою російської політики та ідеології в «українському питанні» лишалася надія відновити контроль над Україною та не допустити формування нашої політичної суб'єктності – як у внутрішніх питаннях, так і в зовнішній політиці»²⁶.

Від 2014 р. російсько-українські відносини в позірній ретроспективі геополітичної ситуації перетворилися на інтерпретацію дискурсу протистояння світових систем часів «холодної війни». Зрештою, значною мірою вони є дискурсивною платформою гібридних технологій, де Росія, з одного боку, постає миротворцем у «внутрішньому конфлікті»/«громадянській війні» на сході України, а не окупантом та загарбником територій, а з іншого, виразно транслює наміри воювати до переможного кінця зі своїм онтологічним ворогом «Заходом» саме на українській території. Примітно, що навіть донедавна ліберальні інтелектуальні майданчики також розвивають цей дискурсивний і, відповідно, формувальний стосовно зовнішньополітичної стратегії, напрям. Так, кілька років поспіль один з тематичних блоків нині вже ліквідованої платформи Московського Центру Карнегі (МЦК) мав назву «*Борьба за Украину*»²⁷, а інший – «*Гибридная война России и Запада*»²⁸.

Трансльована на піку української кризи в доповіді Валдайського клубу теза – «В цих двох найбільш розкручених формулах – «Україна – не Росія» та «Україна це Європа» – нема самої України. Чим є сама Україна? Вона вислизає від розуміння. Вона весь час не у фокусі»²⁹ – демонструвала цілком свідоме небажання влади Росії та навколовладних еліт брати до уваги думку українців як таку. І вже як абсолютний діагноз лунало: «концептуальна слабкість, вигаданість сучасної української державності, яка призвела до того, що її еліта та її населення заплуталися, заблукали в лабіринтах історичної

²⁵ Головка В. Збройна агресія Росії проти України. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 605.

²⁶ Розумний М.М. Виклики національного самовизначення: монографія. К.: НІСД, 2016. С.6.

²⁷ МЦК. Режим доступу: <https://carnegie.ru/topic/1482>

²⁸ МЦК. Режим доступу: <https://carnegie.ru/topic/80>

²⁹ Украина: предпосылки кризиса и сценарии будущего. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай». М., 2014. С.15. URL: vid-1.rian.ru/ig/valdai/ukraine_rus.pdf.

самоідентифікації і опинилися в певному підвищеному стані хворобливої невизначеності і слабкості, які у одних неминуче породжують апатію, а в інших агресію – як способи знайти прості відповіді на всі питання одразу. Звідси і неонацизм одних українців, і потяг повернутися до Росії, других, і «євромрії» третіх»³⁰.

Повсякчасне загострення «українського питання», дипломатичні демарші, збурювання в інформаційному просторі та на міжнародних майданчиках пояснюються просто – Кремль домагався прямих переговорів з «українського питання» чи то з Францією, чи то з Німеччиною, чи то з США, але аж ніяк – не з Україною, послідовно проводячи лінію її десуб'єктивізації. Нав'язування світу сталінського (Ялтинсько-Потсдамського) геополітичного формату, де справи «незрілої» України вирішуються «дорослими», не знаходило достойної відсічі.

Українське питання, що останні дев'ять років будирувалося в нерозривній тріаді Крим–Донбас–руській мір, перетворене на таку ж болісну точку геополітичної акупунктури як Сирія, Іран, Афганістан, тощо. Перетворення України на майданчик постійної геополітичної напруги, який щоразу загострювався тоді, як Кремль намагається завдати чергового дошкульного удару своєму основному Іншому/Ворогу – США, правило за провідний зовнішньополітичний тренд РФ після того, як у небуття пішли проекти Великої Євразії та СНД. В лютому 2022 року ця ставка була піднята на максимум.

Сукупність інструментарію, застосовуваного Росією, полягала в геополітичній дискредитації й політичному/економічному виснаженні України. Але водночас виснажувалася і дискредитувалася сама Росія. З країни, що динамічно розвивалася і була суб'єктом низки геополітичних об'єднань, після 2014 р. РФ перетворилася на геополітичного «складного підлітка», прискорено втрачаючи напрацьований імідж. Збанкрутували проекти створення Трансатлантичного торговельно-інвестиційного партнерства (ТТІП)³¹ та Євразійського економічного союзу³². Не вдалося нав'язати Україні та світовому співтовариству варіант врегулювання так званої української кризи шляхом введення на терени України миротворчого контингенту ООН «обов'язково за участі російського, білоруського та казахського контингенту, але без контингенту США»³³.

Повномасштабна війна проти України стала логічним етапом тоталітарного транзиту, що маніфестував нездатність путінської Росії жити за законами цивілізованого світу, ба більше – тотальне заперечення права, якщо це не

³⁰ Украина: предпосылки кризиса и сценарии будущего. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай». М., 2014. С.16. URL: <https://ru.valdaiclub.com/files/22576/>

³¹ Замість цього в 2016 р. були укладені Всеохопна економічна та торговельна угода між ЄС та Канадою та Транстихоокеанське партнерство між США і країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону.

³² Амбітний колись проект у 2015 р. загальмував на притягненні до нього п'яти країн: Росії, Вірменії, Білорусі, Казахстану та Киргизії.

³³ Саргин А., Арбатов А. «На Украине в любой момент может начаться новая локальная война». МЦК. 21.08.2015. URL: <https://carnegie.ru/2015/08/21/ru-pub-61083>

право сильного знищувати і вбивати слабшого. У новій реальності так званої спеціальної воєнної операції путінська Росія з інсталюваним тоталітарним ладом оприявилася світу як держава-терорист, що вирішила розв'язати непіддатливе українське питання прямим геноцидом. На разі ідеться не лише про задоволення економічних інтересів, імперську сатисфакцію, чи банальне варварство, ідеться про непримиренну онтологічну ненависть до цивілізаційної колиски, яка відмовляється наслідувати штучну матрицю рускаго міра, або ж рашизму. У викладенні Путіна Україна – це «проект «анти-Росія», що має бути знищений. Хвороблива фіксація в самоочевидній формі.

Україна, що стараннями російських ЗМІ перетворилася чи не на alter ego Росії, три десятиріччя перебуває в самому епіцентрі війн історичних дискурсів, які правдиво є лише проекцією війни за ідентичність. Власне, колишній метрополії ідеться про те, аби не втратити Україну ментально чи знищити її, щоби не дісталася нікому.

Загрози надто підвищуються загальною ворожістю пересічного росіянина. Згідно з останнім дослідженням Левада-Центру, Україна посіла другу сходинку в Топ-10 «недружніх» Росії країн, поступившись лише США. При цьому чисельність негативно налаштованих росіян зросла в проміжку між 2020 та 2021 роком з 35 до 40% (для порівняння: негативізм у ставленні до США зріс від 60 до 66%). Варто також звернути увагу на те, які країни увійшли до цієї «почесної» десятки: США, Україна, Великобританія, Латвія, Польща, Литва, Німеччина, Грузія, Чехія, Естонія – промовистий список геополітичних гравців, де так чи інакше просувався РМ, очолюваний наддержавою та країнами-гарантами Будапештського меморандуму.

Ця непроста для сприйняття пересічних обивателів динаміка була наслідком цілеспрямованої діяльності цілого покоління експертної обслуги та пропагандистів Кремля. В специфічний спосіб вона була подана в статті одного з провідних інтерпретаторів проблеми – російського політолога, багаторічного очільника Московського Центру Карнегі Дмитра Треніна, з симптоматичною назвою *«Россия и Украина: когда-то братья, теперь соседи»*³⁴. Публікація була підготовлена в рамках проекту «Європейська безпека», реалізованого за підтримки Міністерства іноземних справ і в справах Співдружності (Велика Британія). Отже, її смислові акценти зрештою суттєво вплинули свого часу (опублікована в 2018 р.) на кут зору не лише в Росії, а й провідних країнах світу.

«Українська криза», так впродовж чотирьох попередніх років Д. Тренін називав фактичну війну Росії проти України, в його трактуванні зрештою мала важливі наслідки. Передусім йому велося про те, що «Росія нарешті проводить кордон між собою і Україною», що де «закриває 25-річний постімперський період в новітній історії Росії», а разом із тим – відмовляється від сподівань на реінтеграцію колишніх республік. «Безповоротне розлучення» з

³⁴ Тернин Д. Россия и Украина: когда-то братья, теперь соседи. Московский Центр Карнеги. 2018. 28 марта. URL: <https://carnegie.ru/commentary/75893>

Україною відкрило абсолютно нову епоху, в якій де Росія визначила себе «як осібно багатоетнічну державу на півночі мегаконтиненту Євразії». При цьому де не лише Україна, а й решта колишніх союзних республік стають вже не ««молодшими братами» у великій патріархальній родині на чолі з Москвою», а просто сусідами. І тому Росії варто вивчити уроки України.

Вкотре наголосимо: змальовану матрицю сприйняття проблеми оприявнює керівник МЦК – однієї з провідних на той час експертних аналітичних інституцій, ніби світового рівня. Ментальний конструкт викликає щире здивування. По-перше, «безповоротне розлучення» між старшим і молодшими братами патріархальної родини виглядає дещо специфічно для країни, що горою за традиційні цінності і засуджує одностатеві шлюби тим більше – інцест. По-друге, бентежить те, що саме після відділення України така сильна і «старша» Росія почала себе усвідомлювати осібною країною мегаконтиненту. Отже, сподіваючись, що Україна не відділиться, вона почувалася чимось іншим? Не на тому континенті? Чим вона себе відчувала? І чому саме Україна не дозволяє їй себе чимось відчувати самостійно, без прив'язки до України? Такої знеславленої, слабкої, багатократно, чи навіть систематично, принижованої? Може Росія взагалі не спроможна щось думати про Росію поза Україною?

Як би там не було, Тренін наголошував, що «українська криза стала суворим випробуванням для російської зовнішньої політики». Залишається здогадуватися, наскільки б суворим воно стало, якби це не Росія анексувала Крим, а, скажімо, Україна – Кубань. А проте Треніну в 2018 р. велося про те, що росіяни занадто ідеалізують російсько-українські відносини, вважають незалежність України чимось протиприродним, але насправді настав час (і це ж після анексії Криму) усвідомити, що поміж РФ та Україною різниці не менше, чи може більше, аніж спільного. Біда ж полягала в тому, що цього не бажали розуміти ані росіяни, ані президент РФ. «Для Владіміра Путіна, – зазначає «експерт», – інтеграція України з Росією стала центральною частиною його зовнішньополітичної програми перед виборами 2012 року. Можна навіть сказати, що успіх путінського проекту євразійської інтеграції залежав від того, чи вступить Київ в економічний і політичний союз з Москвою». На перешкоді цим «великим» задумам де стали підступні українські олігархи на чолі з Януковичем, які опікувалися не величними намірами Кремлівського мрійника, а своєю вигодою. Тож політика виявилася провальною, що й на краще, адже «якщо б в 2013 році Янукович однозначно став на сторону Росії і погодився на повноцінну участь України в Євразійському союзі, Росія отримала б неспокійну країну з населенням 45 млн, яку б довелося довго і активно підтримувати фінансово... Якщо б на початку 2014 року Янукович зробив те, чого від нього очікували багато хто в Москві, – розігнав би Майдан і запровадив надзвичайний стан, – в Україні все одно почалася б громадянська війна, але лише не на сході, на Донбасі, а на заході. Там з'явилася б західноукраїнська «народна республіка» зі своїми партизанами». Ну а далі, зрозуміло – СВО,

але вже на чолі з Януковичем і все одно – втрата України, оскільки б на допомогу підтягнулася Польща (яка б взяла на буксир західноукраїнських по-встанців) і НАТО.

Нагадаємо, це писала людина з потужним послужним списком, яка співробітничала з низкою військових інституцій, з 2008 р. очолювала Московський Центр Карнегі³⁵, і водночас впродовж років послідовно і систематично займалася містифікацією російсько-українських відносин, вибудовуючи паралельний світ псевдонаукових екстраполяцій. Та повернемося до статті: розкладаючи «пасьянс» варіантів «громадянської війни» в Україні, Тренін робив невтішні висновки: вся (без відмінності регіонального і соціального походження) еліта «просякнута духом національної незалежності», конфлікт 2014 р. прискорив формування української нації, «концепція «рускаго міра» згоріла в полум'ї війни на Донбасі» (періодично у «експерта» все ж прориваються слова правди), і вона дискредитувалася не лише в Україні, а й у Білорусі, що розвернуло обидві в бік, протилежний Росії, а Росія, відповідно, – знайшла собі місце на півночі Євразії, нарешті почавши розуміти, що «Росія – не Європа і не Азія, а просто Росія».

З огляду на це в 2018 р. Тренін прогнозував (цей його «прогноз» не справдився, як і всі решта, бо не в тому полягало багато років завдання «експерта»), що «незалежність української держави і поява української політичної нації полегшують для Росії перехід з постімперського стану до формування власне російської політичної нації». Чи то знову Україна «обдурила» Росію, і поява української нації не викликала автоматом народження російської, чи то російський лідер і російський народ знову «ідеалізували російсько-українські» відносини, але сталося, що сталося – загострення імперської хвороби, викид великоросійського шовінізму і реінсталяція рускаго тоталітаризму в новій історичній формі, а разом із тим – новий етап повномасштабної антиукраїнської війни, яка історично трапляється кожного разу, коли Росія починає шукати втрачену себе через завоювання України.

Чергове загострення хронічної хвороби у країни і народу, які не в силі осмислити себе без України і «милиць» світової змови проти Росії.

Дешифрувальних сенсів, що поставили світ, а не лише Україну під загрозу існування як таку, знаходимо в статті нині покійного Глеба Павловського *«Накануне другого мира. Россия и Украина как геопатологическая пара»*. В ній вигадливий політичний маніпулятор, в минулому талановитий філософ висновував: «Росія і Україна патологічні сателіти, де кожен бачить майбутнє тільки крізь зв'язок з іншим. А намагаючись заглибитися в себе, кожен знайде там жалючу личинку ненависного іншого. Ви нічого не зрозумієте в російсько-українському конфлікті і його перспективах, розглядаючи

³⁵ Саме завдячуючи роботам такого гатунку Центр, що розпочав свою роботу в 1994 р., від 2008 до 2011 р. посідав перше місце серед аналітичних центрів Центральної та Східної Європи відповідно до рейтингу «Global Go To Think Tank Index Reports» Пенсильванського університету, в 2018 р. опустився на 4-ту позицію серед аналітичних центрів Центральної та Східної Європи (27 місце в світі).

його як конфлікт суверенних націй: тут не автономний ніхто. Москва і Київ не окремі особини, а невільний диполь. Кожна з країн бачиться іншій як еталон і ворог, як цінність і перешкода. Вони стратегічні сателіти один одного, їх національні інтереси не можна відрізнити від зустрічних бажань, що зціпилися в дзеркальне сродство. Важливо зрозуміти, що перед нами не відхилення від норми, а одиниця нового світу, мешканець глибин глобалізації»³⁶.

Геніальний політтехнолог Г. Павловський вкотре «народжує» нову форму для давно відомого, хоч і попередньо похованого і відспіваного, геополітичного змісту. Імперіалізм новітньої доби описується у «фірмових» словарних вихилясах: «Людина – істота, що вічно прагне заволодіти чимось, що йому не належить. Її бажання підбурюють пристрасті інших пошукачів. Скарб, що перетворився на манію жадібної (рос. – *алчной*) волі, не обов'язково самоцінний. Чи бажала Москва проковтнути Україну? Росія не стала імперією, але дві країни перетворилися на сателітів одна одної», матеріалізований мімесис – «система двох сателітів, взаємно неповних і різнорозмірних»³⁷, така собі ідеальна пара – розділена зловмисними силами, що знайде спокій і радість лише злившись у самовбивчому екстазі.

Ми не випадково навели приклади текстів авторів, що – кожен у своєму горизонті впливу, моделювали і спрямовували масову, владну та рафіновану інтелектуальну думку. Різною мірою талану та інтелектуалізму, різною мірою емоційності і образності, вони робили те саме – віддзеркалювали і сам запит «рускаго суспільства» (тобто, зародку тоталітарної системи) і його глибинні налаштування. Їх насправді можна передати простою фразою – одержимість Україною. Неспроможність самоосмислити себе в світі ніяк інакше, аніж через Україну – неважливо, то дискурс дружби і любові, чи війни і ненависті. В цьому виявилась вчергове на різкому геополітичному зламі неспівмірність політичних систем та ціннісних домінант історичних Росії та України.

Згадані тексти є нічим іншим, як пошуком нової мови для дискурсу реальності, що не вміщується в концепт «громадянської війни», і яку водночас не дозволено кваліфікувати в категоріях іноземної інтервенції та втручання у внутрішні справи. В таких обставинах народжується концепт «еврорегіону Донбас», що де перетворюється на постмодерну геополітичну «кротову нору», яка дає вихід природним енергіям і неподоланим стихіям. Питомо метафора «портал в аномальне» виглядає набагато дотичнішим сьогоденню, аніж «руйнування системи світового порядку», який вона описує. Як і діагноз – «земля в зміненому стані» – замість російсько-українська «війна». Цинічно і вигадливо Г. Павловський описує трансформацію загальнозживаних сенсів у цій геополітичній «кротовій норі»: «Увібравши в себе київську революцію українсько-руській голем народив її дзеркального імітатора на Донбасі, космополітичну Вандею – не рускую, не українську і не національну взагалі. В біполярній системі виник

³⁶ Павловский Г. Накануне второго мира. Россия и Украина как геопатологическая пара. МЦК. 2019. 7 февраля. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78285>

³⁷ Там же.

третій сателіт – ДНР/ЛНР. Продукт генної мозаїки, фьюжн контрреволюційних структур, воєнних спецоперацій і охоронних банд. Навіть штами лівих утопій, придушені в РФ, знайшли себе в ландшафті вугільних териконів... Опудало «гібридної війни» страшно корисне в передвиборчій президентській кампанії 2019 року, що розпочалася? І про що йшлося б на російському телебаченні, якщо б не було України? навіть «єврорегіон Донбас» номінально все ще живий. Там відбуваються воркшопи з обміну досвідом, і після фуршету мешканці єврорегіону відправляються вбивати»³⁸.

Усім, хто читав Л. Керрола, зрозуміло – завдання Павловського полягає в нормалізації ненормального. Висновок Г. Павловського – «Обидві багатобіччяльні європейські держави 1991 року не відбулися. Але виник портал в космополітичне міжмир'я глобалізації. Тут більше нор і порожнин, ніж суверенітетів. Це вам не фронтовий «ялтинський» світ, це світ флангів. І він вразливий для флангових обходів, просочувань та ескалацій»³⁹.

За метафорами і містифікаціями приховується неспроможність осмислювати реальність інакше, ніж через ментальну в'язницю, яку охороняють вічні сторожі – малоросійство, українофільство, русинство, чорносотенство – як різні версії ментальної матриці інтегральності, належності до чогось «більшого». У відповіді на запитання «Якого більшого?» і полягає цивілізаційна зав'язка не лише російсько-української війни, а й багатовікової російської кризи, що нині перейшла в стадію агонії. Порівняно з початком ХХ століття нічого не змінилося в трактуванні українського питання, як регіонального виміру більш широкого російського питання. Російським можновладцям зручно, подібно до П. Струве, бити в груди, надриваючись: *«Я глубоко убежден, что – наряду с общерусской культурой и общерусским языком – культура малорусская или украинская есть культура местная, или областная»*⁴⁰. Тим часом екзистенціальна проблема полягає не в Україні, а в тому, що уявлення росіян і їхніх правителів про Україну не відповідають дійсності. «Біполярність» в даному випадку є не метафорою Павловського, біполярність є ментальною хворобою Росії.

Обриси уявлень Кремля про перспективи розвитку ситуації, за відсутності чітких визначень в офіційних виступах і документах (зокрема в публіцистичних публікаціях, підписаних В. Путіним), доводиться шукати в працях осіб, яким довірений привілей (після запровадження жорстких обмежень на висловлення з приводу СВО та її завдань у публічному просторі не доводиться сумніватися, що йдеться про довірену владою місію) формулювання і просування в публічний простір меседжів російської влади. Одним з таких є науковий керівник факультету світової економіки і світової політики ДІУ– ВШЕ Сергій Караганов, який тривалий час напрацьовував реноме провісника

³⁸ Павловский Г. Накануне второго мира. Россия и Украина как геопатологическая пара. МЦК. 2019. 7 февраля. URL: <https://carnegie.ru/commentary/78285>

³⁹ Там же.

⁴⁰ Струве П.Б. Общерусская культура и украинский партикуляризм. Русская мысль. 1912. № 1. С. 66.

«невідворотного» зіткнення Росії із Заходом, а впродовж останнього року перетворився на одну з найбільш помітних постатей ідеології «цивілізаційної битви» неоевразійства і «конаючого» Заходу, для чого він широко використовує шпальти створеного за його безпосередньої участі ще в 2002 р. за інформаційної підтримки «Foreign Affairs»⁴¹ журналу. Впродовж 2022 р. видання, що має англійську, чеську і польську версії, перетворилося на інформаційний таран, де просуваються ідеї тривалої війни, яка має завершитися виснаженням (крахом) Заходу і перетворенням Росії на північний центр нового євразійського цивілізаційного проекту.

Цю думку С. Караганов озвучив в своєму інтерв'ю іменитому журналісту російського походження Сержу Шмеманну в липні 2022 р.⁴² «Коли почався воєнний конфлікт, ми побачили, як глибоко взаємодіяла Україна з НАТО: багато зброї, підготовка. Україну перетворили на спис, спрямований в саме серце Росії. Ми також бачили крах Заходу в економічному, моральному і політичному плані. Після його зльоту в 1990-х падіння було особливо болісним. Проблеми на Заході і в усьому світі залишалися невирішеними, складалася класична передвоєнна ситуація. З кінця 2000-х ворожість по відношенню до Росії стрімко наростала. Конфлікт видавався все більш неминучим. Вірогідно, Москва вирішила діяти на упередження, аби мати можливість диктувати його умови. Це екзистенціальний конфлікт для багатьох сучасних західних еліт, котрі зараз зазнають невдачі втрачають довіру населення. Аби відволікти увагу, їм потрібний ворог. Але низка західних країн – а не правлячі ними еліти – прекрасно виживуть і процвітатимуть, навіть коли зникне цей глобальний ліберальний колоніалізм, який нам нав'язували з кінця 1980-х. Для Росії ця боротьба не лише за збереження еліт, але і самої держави. Вона не може дозволити собі програти. Ось чому Росія переможе навіть, сподіваюся, без необхідності застосування насильства більш високого рівня. Але люди вмирають. Я прогнозував цей конфлікт чверть сторіччя. І я не зміг його відвернути. Вважаю це своїм особистим провалом»⁴³.

Прикметні не смислові маніпуляції професійного розпалювача війни, а прямі меседжі стосовно подальшої долі України і його трактування розуміння того, чим є «перемога» СВО: «Це рухлива ціль. Як мінімум звільнення від київського режиму Донбасу, яке завершується, а після цього південної і східної частин України. потім метою Росії має, вірогідно, стати нейтралітет і повна демілітаризація територій, що залишаться під контролем Києва. Україна – важлива, але мала частина процесу розпаду старого світового порядку, в якому царював глобальний ліберальний імперіалізм, нав'язаний США, і руху до

⁴¹ Сайт видання за адресою: <https://globalaffairs.ru/>

⁴² Вперше опубліковане англійською мовою: SCHMEMANN SERGE. Why Russia Believes It Cannot Lose the War in Ukraine. The New York Times. 2022, July 19. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/19/opinion/russia-ukraine-karaganov-interview.html>

⁴³ Почему Россия уверена, что не сможет потерпеть поражение в конфликте на Украине? Россия в глобальной политике. 2022. 03.08. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/pochemu-rossiya-uverena/>

більш справедливого і вільного світу багатоплярності і багатоманітності цивілізацій і культур. Один з центрів такого світу створюється в Євразії, йде відродження великих цивілізацій, які придушувалися впродовж кількох сотень років. Росія буде відігравати свою природну роль «цивілізації цивілізацій». Вона має стати північним балансиром в цій системі»⁴⁴.

Повний набір неоевразійських штампів і стигм у кількох реченнях дозволяє і претендувати на роль континентальної імперії, і очолити світовий анти-колоніальний рух, а крім того – світову справу звільнення людства від здорового глузду і благ цивілізації. Отже, головним завданням СВО називається системна дестабілізація світу, переведення Росії в форму існування «обложеної фортеці» з метою виснаження західноєвропейської цивілізації. Україні в цій системі координат в середньостроковій перспективі відводиться роль поля битви із ненависним Заходом. «Поле» обиралося не випадково – криптофашистські натхненники цієї авантюри вкладали легко зчитувані сакральні сенси, перетворюючи колиску Русі на сакральну жертву (згадаймо загибель Д. Дугіної і коментарі її батька), що мала б відкрити чи не потойбічну браму і забезпечити РФ підтримку тих сил, що зробили б її непереможною. Дарма пояснювати, що йшлося не про небесні чертоги...

⁴⁴ Там же.

Новітні українські революції – російські рефлексії

У серпні 2013 р. газета «Дзеркало тижня» оприлюднила документ «Комплекс заходів щодо залучення України в євразійський інтеграційний процес», підготовлений академіком РАН С. Глазєвим (автентичність документа опосередковано підтверджували проросійські українські політики, підкреслюючи його неофіційний характер⁴⁵). Сутність сценарію утримання України в орбіті російського впливу було сконцентровано в словах: «Негативне ставлення українського керівництва до приєднання (євразійської інтеграції. – Л.Я.), як показали спроби його переконати на найвищому рівні, не може бути подолане шляхом лише тільки роз'яснювальної роботи. Останню слід підкріпити всебічним тиском з метою створення відчуття невідворотності приєднання з метою виживання нинішньої владної еліти. Цей тиск має одночасно йти від бізнесу, духовенства, громадськості, ЗМІ, експертного середовища, а також від близького оточення Януковича, зокрема його родини та придворних олігархів»⁴⁶.

Москва відновила масований тиск на українське керівництво, бізнес-кола (запровадивши чергові товарні ембарго) та суспільство, аби не допустити підписання угоди на Вільнюському саміті. Він, однак, був нездатний загальмувати інерцію передреволюційної ситуації, що розгорталася в Україні, оскільки для доволі широкого загалу українських громадян гасло євроінтеграції перетворилося на єдину більш-менш реальну гарантію-запобіжник розбудови в країні авторитарного режиму. Саме ця обставина й зумовила масштабність громадянського вибуху кінця 2013 р.

З усією гостротою постало питання, чим є революція? Яскраво оприявлена здатність українців навіть відчайдушний революційний порив вкладати у формат мирного масового народного протесту змусила багатьох по-новому подивитися на цей феномен сучасного політичного життя і всерйоз задуматися: Чому Україна з такою настійливістю тиражує такий формат політичних

⁴⁵ Зокрема народний депутат О. Царьов писав, що був ознайомлений зі вказаним документом наприкінці 2012 р., а згодом він був «похований у надрах російської бюрократичної машини», і що подібні документи десятками передають до Адміністрації президента РФ (див.: Царев Олег. О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс. LB.ua. 2013. 19 августа. URL: http://blogs.lb.ua/oleg_hjtsarev/220762_komplekse_mer_vovlecheniyu_ukraini.html).

⁴⁶ О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс. ZN.UA. 2013. 16 августа. URL: <http://gazeta.zn.ua/internal/o-komplekse-mer-povovlecheniyu-ukrainy-v-evraziyskiy-integracionnyy-process-.html>.

взаємин, ледь не перетворюючись на абсолютного чемпіона революційної активності серед країн Євразійського континенту? Симптомом яких перетворень у соціальній тканині країни є революції? Чи не є вони передвісником фатальних змін і невідворотних катаклізмів, що загрожують основам регіональної стабільності? Вони є наслідком внутрішніх соціально-економічних процесів чи, навпаки, зрежисовані та спровоковані зовнішніми силами?⁴⁷

Три українські революції новітнього часу стали не стільки хронологічними маркерами, скільки системотвірними факторами трансформаційного переходу молодого українського державності та суспільства. Революція на граніті – відповіддю на питання про долю державного суверенітету; Майдан 2004 р. (Помаранчева революція) – рішенням запереченням суспільством «керованої» демократії, маніпулювання волею виборців та фальсифікації результатів виборів, застосування «адміністративного ресурсу», незмінності «партії влади», відсутності політичної конкуренції, що в сукупності підривало демократію як таку і формувало суспільство із зачиненими соціальними ліфтами; і врешті – Євромайдан 2013–2014 рр. (Революція Гідності) – актом протидії дрейфу політичного режиму в напрямі виборного цезаризму, зміцненню режиму особистої влади, поширенню протизаконних практик в діяльності органів внутрішніх справ, зокрема із використанням підтримуваного державою тероризму (state-sponsored terrorism), відмові від євроінтеграції.

Українські революції виглядали відчайдушною, часто – доволі емоційною і на перший погляд руйнівною відповіддю суспільства на виклики часу і суперечності суспільного розвитку, що не знаходять іншого вирішення, окрім застосування принципу прямої демократії. Втім, погляд на них лише як на акт соціального вибуху і втрату керованості процесами суспільно-політичного та соціально-економічного відтворення був би явним перебільшенням, бо водночас вони надали потужного імпульсу для зміни векторів майбутнього розвитку держави, суспільства й нації.

На 2004 рік в Україні вповні сформувалися лише два крайні соціальні полюси: з одного боку – всесильний олігархат і контрольований ним політикум, з іншого боку – непропорційно велика для країн з високим рівнем промислового розвитку верства населення, яке впродовж десятиріч балансувало на межі виживання. Нагадаємо, що лише на початку 2000-х років 9,5 млн українських громадян вийшли зі смуги бідності (це сталося передусім внаслідок поліпшення системи пенсійного забезпечення). Однак, дві третини громадян і в 2004 р. залишалися в смузі бідності. Саме це стало однією з основних передумовою для революційних подій 2002–2004 років⁴⁸.

⁴⁷ Названі питання постали в епіцентрі дослідження: 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2016.

⁴⁸ Головка В., Кульчицький С. Межі соціального порядку: економічна криза та дикий капіталізм. В кн.: 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. К.: Ніка-Центр, 2016. С.236.

Внаслідок деградації соціально-економічного спадку радянських часів Україна перебувала під загрозою перманентної економічної кризи. Енергетична залежність від РФ була колосальною. Протистояти їй спроможна лише економічно і політично потужна Україна, досягнути чого, з огляду на внутрішні суспільно-політичні проблеми, не вдавалося. В ситуації перманентного суспільно-політичного розколу, який генерували прозахідне і проросійське лоббі, перспектива прямого зіткнення з РФ виглядала самовбивчою. Попри те досвід першого року «гібридної війни» засвідчив, що навіть в умовах гострої економічної скрути, безвідповідальності і конформізму псевдоеліт, Україна спроможна вистояти в ситуації, яка багатьом у світі здавалася абсолютно безперспективною. Вистояла вона не завдячуючи наскрізь корумпованій державній машині, а завдяки самовідданості громадянського суспільства, що космічними темпами формувалося під впливом ідей Євромайдану. Природний демократизм, властивий українському суспільству, слід вважати найбільшим надбанням років незалежності і підосновою подальшого висхідного руху.

За каденції останніх президентів живе відчуття надзвичайної важливості демократичних цінностей дещо відійшло на другий план у порядку денному українського суспільства. Відбувалося це переважно під тиском соціально-економічних проблем, але й не без допомоги політичних демагогів, які апелювали до негативних наслідків революційного безладу. Історія засвідчує, що демократію не можна приносити у жертву уявній керованості та обіцянкам достатку. Ефективна держава насправді не завжди рівнозначна демократичній державі: спокуса повернення до «стабільності і керованості», нехай і радянського стибу, живиться глибшими мотивами, ніж ті, що лежать на поверхні. Отже, українські майдани засвідчили, що повернення до «світлого радянського минулого» – це не український шлях, натомість демократична система продовжує залишатися гарантією того, що владним елітам прийдеться виконувати – добровільно чи ні – свої фундаментальні обіцянки. З не меншою очевидністю майдани засвідчили, що носієм Української мрії та суверенітету є народ. Життя в обставинах демократії вимагало щоденної роботи і щоденної відповідальності. І суспільство, і влада мали навчитися демократії, бо йшлося не просто про нову сторінку поступального руху, йшлося про розрив шаблонів, оскільки те, що люди розуміли під виразом «радянська демократія», до демократії мало лише семантичне відношення.

На щастя для України та українців, процеси, що розгорталися в культурному просторі в цілому сприяли не лише природній українізації, а й гуманізації та підвищенню загального культурного рівня населення. На місці моноліту радянсько-партійної масової культури з загнаними в андеграунд протестними, релігійними та етнічними субкультурами постала значною мірою диференційована культурна реальність з великим діапазоном субкультур і контркультур, які не лише віддзеркалювали специфіку певних верств, а й виступали лабораторіями пошуку нових сенсів та культурної основи інтеграції. Головним досягненням на зламі тисячоліть стало те, що особистість отримала можливість

самостійно обирати життєво важливі цінності. Вектор цінностей, практикованих тогочасним суспільством, підчас був занадто широким, їх функціонування не зазнавало обмежень, тому питання їх розпредметнення вирішувалося на особистісному рівні. Тиск державної доктрини на особистість відійшов у минуле. Вперше за останні сто років громадяни України отримали дійсну, а не номінальну особисту свободу у виборі власних культурних життєвих стратегій, співставну з можливостями мешканців країн розвинених демократій, хоч далеко не всі виявилися спроможними скористатися ними.

На жаль, стагнація сфери національного самоусвідомлення та самопроекування деформувала державне життя країни й процес націєтворення. Протягом років незалежності основні типи ідентичності (національна, пострадянська, ліберально-космополітична, проімперська та українська національна громадянська) виявлялися в українському суспільстві фактично у сталих пропорціях. Разом із застарілими формами ідентичностей зберігалася множинність ідентифікацій та їх потенційна конфліктність. Кульмінаційним стосовно вирішення суперечностей поміж ними став Євромайдан – поліетнічний і підкреслено національно свідомий у своїх проявах. Візуальним символом вибухового формування української політичної нації стало відео, що облетіло всі українські ЗМІ: на ньому харизматичний вірменин Сергій Нігоян, який невдовзі трагічно загинув, натхненно читав вірші Т. Шевченка, унаочнюючи нестереотипний приклад новочасної української ідентичності та українського патріотизму.

Варто наголосити, що події в Україні були не зрозумілі переважній більшості російських громадян. Російські мас-медіа трактували події Майдану як антиросійську акцію, і це зустрічало вагому підтримку населення. Думку одного з лідерів неосвразійства Александра Дугіна про те, що Майдан дорівнює оголошенню війни Росії, поділяла величезна кількість прихильників: від вищих владних ешелонів до мешканців глибинки. За цих обставин гасло переможної війни Росії на чужій території віддзеркалювало всенародний порив росіян, які не лише були натхненними учасниками дійства «Крим наш!», а й виступали за введення російського контингенту на територію українського Донбасу. Наприкінці лютого – впродовж березня 2014 р. поодинокі голоси, які закликали росіян до здорового глузду та поваги до міжнародного права, потонули у вакханалії всенародної радості від миттєвого приростання території *рускаго міра*. «Росія встає з колін», «російський ведмідь прокинувся», «можемо повторити» – під такими гаслами Росія розпочала реалізацію проекту демонтажу України і «братнього» українського народу. Багатьом у Кремлі тоді здавалося, що справу можна буде завершити переможним блицкригом до осені.

У промові з приводу приєднання Криму В. Путін говорив про «п'яту колону» та «націонал-зрадників», священні могили російських солдатів і Крим – батьківщину Російського флоту, братнє співіснування народів у межах Росії⁴⁹. «Пряму лінію» 17 квітня 2014 р. він завершив розлогим міркуванням про *русскую душу, русский культурный код* («исключительно мощный культурный

⁴⁹ Обращение Путина по Крыму 18 марта. Полное видео. bigmir.net. URL: <http://news.bigmir.net/ukraine/801809-Obraчshenie-Putina-po-Krymu-Onlajn-transljacija>.

код»), надзвичайно гнучкий і стійкий, що є основною конкурентною перевагою росіян у сучасному світі. Логічний акцент наприкінці промови не був випадковістю. В контексті тогочасної істерії російських мас-медіа навколо подій на сході України він виглядав символічно і загрозливо. «...*Русский человек*, чи, сказати ширше, *человек русского мира*, він передусім думає про те, що є якесь вище моральне покликання самої людини, якесь вище моральне начало, – розмірковував керівник країни, яка тільки-но порушила свої міжнародні зобов'язання і анексувала частину території “братньої” України. – І тому *русский человек, человек русского мира*, він звернений більше не в себе, коханого... Ось західні цінності полягають саме в тому, що людина в собі сама, і міра успіху – це особистий успіх, і суспільство це визнає. Чим успішніша людина, тим кращою вона є... Мені здається, лише у нашого народу могло народитися відоме прислів'я “*На миру и смерть красна*”. Як це? Смерть – це що таке? Це жах. Ні, виявляється, на миру і смерть красна. Що таке “*на миру*”? Це означає, смерть за другі своя, за свій народ, кажучи сучасною мовою, за Вітчизну. Ось у цьому і є глибокі корені нашого патріотизму. Ось звідсіля і масовий героїзм у часи воєнних конфліктів і воєн і навіть самопожертва в мирний час. Звідси відчуття ліктя, наші сімейні цінності. Звичайно, ми менш прагматичні, менш практичні, ніж представники інших народів, але натомість ми ширші душею. Може, в цьому відбивається і велич нашої країни, її неозорі розміри. Ми щедріші душею»⁵⁰.

На тлі подій так званої «*русской весны*» промова В. Путіна виглядала симптомом небезпечної динаміки не лише російської влади, а й суспільства, якому чинний президент, охрещений мас-медіа черговим «збирачем *руських земель*», адресував кілька очевидних меседжів: 1) вище покликання *рускаго человека* полягає в колективному патріотизмі; 2) патріотизм невіддільний від самопожертви і навіть смерті за вітчизну; 3) вітчизна росіян сягає далеко за межі РФ, саме тому вони періодично виявляють свій патріотизм, беручи участь у воєнних конфліктах поза її теренами; 4) ця властивість є вродженою рисою росіян і відрізняє їх на краще від решти народів, саме завдяки цій рисі Росія є найбільшою державою в світі. Тоді ж В. Путін назвав Східну Україну Новоросією, де-факто анонсувавши розгортання російської експансії вглиб України.

Квазіфілософською риторикою президента РФ камуфлювалися імперські прагнення і тривога за власне майбутнє. Загроза, яку для Кремля генерувала Україна, була не тією, про яку йшлося в промовах держвладців та пропагандистів. Не велося про підготовку якихось міфічних заколотів, плацдарму для наступу на Росію злочинними американцями чи європейцями, і вже поготів – про нацистську загрозу чи експорт «кольорових революцій». Йшлося про той приклад російському населенню, який те не мало сприймати як можливий шлях. Йшлося про крамольну в російських обставинах ідею – верховним носієм владного суверенітету є народ, він може змінювати обличчя влади, президента зокрема.

⁵⁰ Прямая линия с Владимиром Путиным. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>.

В цьому сенсі реакція Кремля на Євромайдан була логічним продовженням попередньої десятилітньої стратегії гальмування модернізаційних змін у товщі російського суспільства. Те, що позірно виглядало як істерична реакція і втручання у справи сусідньої держави було насправді виявом бажання зупинити аналогічні процеси в самій Росії.

Пізніше Л. Гудков висноував: «Завдання Кремля у випадку з Україною полягало не просто в тому, щоби блокувати «експансію» чи «експорт» демократії та європейських цінностей до Росії, подавши їх як щось глибоко чуже «російським традиціям і моралі», але дати масам жахаючий взірець дестабілізації, неминучої після повалення авторитарного і клептократичного режиму»⁵¹. Саме цим завданням пояснювалося і активне включення РФ у спровоковане нею ж збурення на Донбасі. Під прикриттям легенди про підтримку «народного повстання» проти «фашистської київської хунти» розпочалася російська військова експансія. Кремль просував дискурс, що підтримуючи «народні республіки» та їхнє «прагнення повернутися до Росії», та своєю чергою відроджує свою велич і повертає свої історичні землі (тобто –землі Російської імперії). Концептуальна рамка була чисто сталінською, а проте вона прекрасно спрацювала. Це засвідчило, що пострадянське російське суспільство мало змінилося порівняно із сталінськими часами. Російська глибинка, а зрештою і населення мегаполісів, «застрягли» в сталінізмі і на його основі продукували неоімперські ментальні практики.

⁵¹ Гудков Л. Возвратный тоталитаризм. М., 2022. Т.1. С.219.

Неоімперський тренд

Атака «Градами» з російської території на українське Зеленопілля 11 липня 2014 р., продемонструвала, що проти українців на Донбасі воює сила, яка не має ані честі, ані совісті. Вона пройшлася землею Донбасу, лишивши обгорілі рештки колишнього, нехай і геть не солодкого, але мирного і передбачуваного життя. Земля Донбасу, пошматована в клоччя російськими «Буками» і «Градами», власне, унаочнила в 2014 р. урвища, утворені в душах пересічних беззахисних донбасівців, яким ще належало пережити жахи найстрашнішої гуманітарної катастрофи, голоду, нескінченних обстрілів, пацючого виживання у льохах і підвалах будинків, нашвидкуруч перевлаштованих під бомбосховища. Всі стереотипні уявлення про виживання в умовах війни, яких українські громадяни набували впродовж десятиріч із радянських і російських фільмів про війну і «попаданців», виявилися абсолютно незастосовними в реальності. У ще живих ветеранів Другої світової і «дітей війни», які пам'ятали часи нацистської окупації, російська навала заступила моторошні враження юності та дитинства. Драма пошуку Батьківщини мешканцями деіндустріалізованого Донбасу переросла в трагедію Донбасу, випаленого війною і знівеченого окупацією. Вісім років колишні «дві України» існували в режимі «Україна vs ОРДЛО». Поміж ними – «сіра зона», де не було української (як і будь-якої іншої) влади. «Сіра зона» перетворилася на своєрідний геополітичний Чорнобиль, рукотворно вибудований на угоду чужим інтересам в індустріальному серці України.

Не менш очевидним ставало день від дня і лице Росії, яка претендувала не лише на Крим і частину Донбасу, а й загалом на Україну. Нині лице *руського міра*, незважаючи на колосальну за розмахом дезінформаційну операцію, є цілком викритим. Скориставшись черговою, найбільш гострою в XXI сторіччі, політичною кризою в Україні та послабленням світового співтовариства внаслідок глобальної кризи, Росія здійснила блискавичну анексію Криму та розпочала операцію з відторгнення широкої смуги причорноморських степів, що в сучасному політичному глосарії Кремля дістали назву «Новоросія». В амбітному геополітичному плані територіального прирощення *руського міра* регіональні спільноти Донбасу та Криму (з їхніми удавненими болісними проблемами) розглядали як п'яту колону Росії у справі фрагментації України та як ударний таран, спроможний забезпечити швидке просування кордонів РФ до Придністров'я.

Росія розвинула бурхливу діяльність на сході України, проголосивши події там громадянською війною і заховавши своїх військовиків за спинами донецьких шахтарів, механізаторів та «мохерових беретів». Сценарій, власне, був

універсальним: бо ж громадянською війною в Росії проголошують властиву кожній країні і кожному суспільству дихотомію прагнень лишати навколишній світ незмінним або змінювати його на краще. Не завжди і не всюди вона переростає у відкриту громадянську конфронтацію, а тим паче громадянську війну. Це, однак, не заважає керівництву Російської Федерації та придворним «мудрецам», індоктринованим гримучою сумішшю неоевразійства, нав'язувати Україні і світу не лише свій геополітичний порядок денний, а й свою картину світу.

Унаслідок агресії Росії державний суверенітет України в Криму, в частині Донеччини і Луганщини від 2014 р. було порушено. Відтоді на теренах України тривала необ'явлена війна. На фронтах реального військового та віртуального ідеологічного зіткнення розгорталося цивілізаційне протистояння українського та російського проєктів. Ішлося про подолання наслідків імперського панування в Україні й остаточне звільнення від токсичної дії комуністично-нацистичного панування. Ішлося про існування соборної України, виборення її реального суверенітету та обрання стратегічного вектору майбутнього. Ритуальне викрадення Криму та ритуальне ж жертвоприношення Донбасу на оltар геополітичних амбіцій Кремля започаткували новий етап світової історії, на якому Україна зрештою мусила чітко визначитися із своєю позицією та в той чи інший спосіб завершити визвольну антиколоніальну російсько-українську війну.

Експансія на терени колишнього стратегічного союзника, що задумувалася як блискавична, переросла в хронічну. Невпинно вона трансформувала умови суспільно-політичного життя та структуру владних відносин не лише України, а й у Росії. Все частіше експертне середовище використовувало термін «посткримська Росія», не менш популярним став термін «епоха Путіна».

Якщо до 2012 р. високий рівень популярності російського президента обумовлювався невинним економічним зростанням на етапі виходу з післядефолтної прірви, після поразки масових протестів на Болотній площі легітимізаційний лейтмотив змінився. Путін перетворився на «захисника» інтересів Росії та російськомовних за її межами. Від 2014 р. чи не сакралізований інститут президенства на чолі з В. Путіним – сьогоденним «збирачем російських земель» та захисником *рускаго міра* – спирається на гасла російської експансії та світової гегемонії.

Активування гасел негативної мобілізації дозволило в короткі строки переставити суспільний простір Росії, якщо не на цілком воєнні рейки, то в режим передвоєнних тривог і надало режиму карт-бланш через мілітаризацію смислового поля суспільного життя. Влада запровадила низку обмежень громадянських свобод і прав, сконцентрувавши всі важелі впливу на вищих щаблях влади та в силових структурах. Після спецоперацій у Криму, на сході України та в Сирії авторитет В. Путіна піднявся на рівень, недосяжний для будь-якої критики. Це дозволило без жодних вагомих перешкод подолати рубіж президентських виборів 2018 р. та виборів у регіонах 2019 р.

За законодавчими змінами, що відбулися після цього, президент РФ перетворився на центральну інституційну постать: до нього сходяться всі «нитки» управління, своїми указами він призначає суддів, федеральних міністрів, голів

найбільших державних корпорацій; під час «прямих ліній» вирішує найдрібніші проблеми російської провінції; накреслює шляхи розвитку науки (зокрема історії) та мистецтва. Масмедіа не без успіху культивують образ феноменального державника, який тримає руку на пульсі всіх подій в країні, однаково добре розбирається в економічних і культурних питаннях, підняв Росію з колін, тобто є чи не аналогом російського Супермена. Він наблизений до РПЦ, потрактовує проблеми справедливості, демократії та свободи у невластивий західній цивілізації спосіб – у річищі православного фундаменталізму.

Не без іронії автори монографії «Режим Путіна: перезавантаження-2018» зазначали: «Путін зробив усі можливі «чудеса», що личать харизматичному лідерові відродженої російської імперії, і виконав усі заповітні бажання свого електорату. Він, дотримуючись традиції самодержців XIX століття, в черговий раз «підкорив» Кавказ, відновив домінування Росії на пострадянському просторі, повернув їй гордість за імперське минуле і статус головного геополітичного суперника США в сучасному світі, та навіть «повернув» Росії Крим»⁵².

Однак і негативні побічні ефекти кримської авантюри чимдалі більше давалися взнаки. Іноземні інвестиції в 2018 р. порівняно з 2017 р. знизилися у понад три рази (\$8,8 млрд), досягши історичного мінімуму по відношенню до ВВП за останнє десятиріччя⁵³. Через поступове зниження рівня життя вперше за багато років рейтинг президента В. Путіна просів від 82% у грудні 2017 р. до 64% у січні 2019 р. Подібна тенденція відзначалася і щодо рівня підтримки партії влади: якщо в 2014 р. рейтинг «Єдиної Росії» сягав 50%, 2019 р. він знизився до 30%⁵⁴. Хід голосування на регіональних виборах засвідчив, що рейтинги забезпечувалися адміністративним ресурсом. На відміну від ключової політичної постаті Росії (яка перебувала на недосяжній висоті), рейтинги законодавчої і виконавчої гілок влади, а також політичних партій мали тенденцію до постійного просідання. Саме з ними, а не з президентом пересічні росіяни пов'язували життєві негаразди.

Нагадаємо, що наприкінці 1990-х рр. Росія пережила принизливий дефолт, ментальну травму якого вона подолала лише в середині 2010-х рр. На стрімкому зростанні цін на енергоносії, що зрештою вивели РФ у трійку найбільших світових експортерів вуглеводнів разом із США та Саудівською Аравією, стався потужний ривок. Росіяни чи не вперше за багато років відчували, що перспектива є. Проте, декларуючи прагнення подальшого покращення життя народу, російська влада заповзлася зміцнювати ті напрями, що безпосередньо відповідали/забезпечували саме її – влади – безпеку і

⁵² Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М.М. Розумний (заг. ред.), Я.В. Бережний, І.В. Валюшко, Р.В. Власенко, Д.М. Горелов, В.С. Караваєв, А.В. Лепіхов, І.А. Павленко, В.О. Семененко, О.В. Снігир. – Київ : НІСД, 2018.

⁵³ Назарова К. Аналітики ЦБ пояснили трехкратный обвал иностранных инвестиций в Россию. РБК. 2019 13 мая. URL: <https://www.rbc.ru/economics/13/05/2019/5cd981989a7947252f589b47>.

⁵⁴ Возможное голосование за партии. Левада-Центр. 2019. 14 августа. URL: <https://www.levada.ru/2019/08/14/vozmozhnoe-golosovanie-za-partii>.

добробут. Від травня 2012 р. (після чи не пакетного підписання президентом 11 указів) вимальовується амбітна програма економічного розвитку до 2018/2020 рр. з виразною мілітаристською складовою – зокрема покращенням матеріального забезпечення військовослужбовців, переоснащенням і модернізацією ЗС.

Сприятлива кон'юнктура цін на енергоносії, залучення офшорів та тінювих схем перетворила РФ на привабливий інвестиційний хаб. Ним не гребували, попри «особливості бізнесу по-російському, дуже впливові світові гравці. У 2013 р. Росія вперше посіла третє місце у світі за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій після США та Китаю. Станом на кінець 2013 р. найбільший відсоток нагромаджених іноземних інвестицій у РФ мав походження з Кіпру – 18%, Нідерландів – 17,8%, Люксембургу – 12,8%, Великобританії – 7,3%. Найвпливовіші російські корпорації «Газпром», «Роснефть», «Лукойл» та інші створили в них свої дочірні компанії. Резервні валютні активи Банку Росії станом на кінець 2013 р. були розосереджені так: Франція – 31,4%, США – 30,9%, Німеччина – 19,2%, Великобританія – 9,4%, Канада – 3,2%, Міжнародні фінансові інститути – 1,7%, Австралія – 1,5%, Швеція – 1,0%, Нідерланди – 0,8%, Японія – 0,5%, Норвегія – 0,3%. Аналітики Українського інституту майбутнього зробили цілком обґрунтований висновок про повну «інтегрованість» російського бізнесу до західних країн⁵⁵.

Це своєю чергою відкрило шляхи для нічим (ані законодавством, ані мораллю) не обмежуваної акумуляції багатств та їхнього виведення за межі країни. На початку міленіуму складалася парадоксальна ситуація: країни «золотого мільярду» і модернізований Китай ставали провідними інвесторами стратегічних секторів економіки Росії, а величезні за обсягом російські за походженням капітали виводилися за її межі і вливалися в економіку Заходу під нескінченні розмови про неприпустимість «відмивання брудних грошей». Розглядаючи інтеграцію «нових росіян» як опосередковану гарантію лояльності Кремля, Захід питомо прорахувався.

Натомість «нові росіяни» відчували себе новими господарями Європи. Експансія російського капіталу, того самого, що був наслідком варварського пограбування власної країни, її населення і природних ресурсів, набирала просто такі глобальних масштабів. 60% населення країни все життя балансували на межі бідності, а тим часом станом на 2020 р. за кордоном виявилися близько трильйона доларів США, або ж по \$ 30–40 млрд щороку, близько 2/3 ВВП країни⁵⁶. «Господарями в коркових шляхах» в світі тепер почувалися саме вони – «нові рускіє», які населяли респектабельні райони та посідали позиції топ-менеджерів. Європа перетворювалася на колонію Кремля і не помічала цього.

⁵⁵ Російська Федерація: анатомія економічної поразки. Український інститут майбутнього. 04.11.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/rosijska-federacziya-anatomiya-ekonomichnoyi-porazky/>

⁵⁶ Жигалкин Юрий. Темные миллиарды. Деньги российских богачей в Америке. Радио Свобода. 2020. 28 ноября. URL: <https://www.svoboda.org/a/30973299.html>

Саме тому санкційний тиск, запроваджений через події 2014 р., мав певні наслідки, однак геть не ті, які анонсувалися Заходом. Потужна «колонізаційна» складова заважала світу побачити і зрозуміти проблему в повному обсязі. І, якщо б не загальне падіння цін на нафту, спровоковане її перевиробництвом, то вплив санкцій був би ще менш відчутним. Російські «Ведомости» з цього приводу писали: «У 2014 р. економіка Росії пережила ідеальний шторм – падіння цін на нафту (з \$115,2/бар. у червні 2014 р. до \$45,1 у січні 2015 р., а на початку 2016 р. – до мінімуму з початку 2000-х . – \$27,5), введення санкцій через приєднання Криму та російських санкцій у відповідь, девальвацію рубля (до кінця 2014 р. курс знизився приблизно вдвічі). В 2014 р. темпи зростання економіки впали до 0,7% з 1,8% у 2013 р. та 3,7% у 2012 р., стався рекордний відтік капіталу, прямі іноземні інвестиції впали до мінімуму за весь пострадянський період. У 2015 р. спад ВВП збільшився до 2,3% і продовжувався до початку 2016 р.»⁵⁷.

Загалом російська економіка спромоглася подолати негативні наслідки санкційного тиску, хоч імпортозалежність лишалася величезною у більшості галузей (виняток становили: основні метали (менше 10%), кокс та нафтопродукти (трохи більше 10%), мінеральні продукти, деревина і вироби з неї, харчові продукти, напої і тютюн (20–30%), всі решта товарів – в діапазоні від 30 до 75%⁵⁸). Неприпустимо високою вона була у ВПК, виробництві молочної, м'ясної, плодово-овочевої та ягідної продукції, в мікроелектроніці, програмному забезпеченні, обміні даними (Інтернет) при тому, що на програми імпортозаміщення в 2015–2020 рр. було витрачено близько 2 трлн руб.

Вагомим інструментом російської економічної експансії після 2014 р. стали не лише стереотипні вуглеводні, а й зерно (в лідери його виробництва вона вийшла вже після запровадження санкцій 2014 р.), золото (приміром, в 2021 р. вона продала за кордон всю видобуту в тому році копаліну)⁵⁹, вугілля та ін. Про підготовку до масштабної війни, на наш погляд, свідчила диверсифікація валютних резервів, зокрема стрімке нарощування резервів в китайських та японських активах.

Поворотним моментом у економічних тенденціях не лише Росії, а й світу стала ковідна криза, що наклалася на попередні негативні тенденції, зокрема кризу кредитних неплатежів. На кінець 2021 р. закредитованість населення сягнула 55,6%. За даними Банку міжнародних розрахунків (BIS) співвідношення боргів домогосподарств до ВВП збільшилось з 16% у 2015 р. до 21,7% за

⁵⁷ Цит. за: Російська Федерація: анатомія економічної поразки. Український інститут майбутнього. 04.11.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/rosijska-federacziya-anatomiya-ekonomichnoyi-porazky/>

⁵⁸ Російська Федерація: анатомія економічної поразки. Український інститут майбутнього. 04.11.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/rosijska-federacziya-anatomiya-ekonomichnoyi-porazky/>

⁵⁹ Из России вывезли почти все добытое золото. LUVEJOURNAL. 2021.12.10. URL: <https://sell-off.livejournal.com/51281447.html>

результатами 2021 р.⁶⁰ Це значною мірою відповідало інтересам чинної влади, яка виводила державний патерналізм на новий рівень. Борговий зашморг на шій населення став засадничою підставою негативної модернізації і використання жертв «кредитного зашморгу» в так званій СВО.

Економічний фундамент режиму В. Путіна було створено разом із створенням держкорпорацій і монополізацією величезних ресурсів у руках його найближчого оточення⁶¹. Нині меті підвищення його сталості підпорядкована низка заходів, серед яких – підвищення пенсійного віку, запровадження з початку 2015 р. заходів з деофшоризації (легалізації капіталів), що має сприяти поверненню капіталів до Росії і компенсувати в такий спосіб відтік іноземних інвестицій, перетворення державного сектору на провідний, що забезпечить його незалежність не лише від неіснуючого в реальності середнього класу, а й від великого бізнесу. Заборона на виведення капіталів за кордон та фактичне примушування бізнесу до фінансування державних програм перетворилося на основний інструмент протекціонізму.

Після резонансних акцій Фонду боротьби з корупцією О. Навального наприкінці березня 2017 р. влада спромоглася перехопити ініціативу в популярному антикорупційному дискурсі, порушивши низку гучних справ (проти віце-губернатора Володимирської області О. Мазанько, заступника губернатора Курщини В. Зубкова, экс-міністра економічного розвитку О. Улюкаєва, ближнього кола С. Аксьонова та ін.). Повідомлення про масштабні антикорупційні викриття було використано під час виборчих кампаній 2018 та 2019 р., що сприяло зміцненню позицій влади.

Централізація влади, послаблення та дискредитація місцевих еліт з застосуванням антикорупційної риторики унеможливило політичну регіоналізацію та створення субцентрів влади. «Загвинчування гайок» перетворилося на провідний напрямок діяльності владної вертикалі останніх років. 2017 р. став безпрецедентним за розмахом ротаций у губернській ланці управління: було звільнено 19 губернаторів, у жовтні було здійснене тотальне переформатування управління Дагестану, що розпочалося з призначення в.о. глави республіки В. Васильєва та масових арештів місцевого чиновництва⁶². Призначенці,

⁶⁰ Російська Федерація: анатомія економічної поразки. Український інститут майбутнього. 04.11.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/rosijska-federacziya-anatomiya-ekonomichnoyi-porazky/>

⁶¹ Александр Морозов. Россия без пути. Почему альтернативную историю для нулевых годов представить себе почти невозможно. THE INSIDER. 2019. 8 августа. URL: https://theins.ru/opinions/170197?fbclid=IwAR31WXIXFo4aRmDgB1LI_a-qUuoc-fujwPzsHZDc5ij5Fxa1iSxFOYQGmdyY

⁶² Региональная политика Кремля: год отставки губернаторов URL: <https://inosmi.ru/politic/20171218/241036190.html>; Останеться ли Россия федерацией? URL: <http://www.rosbalt.ru/russia/2018/02/15/1682709.html>; «Будет выстроена жёсткая вертикаль управления»: новый премьер Дагестана предложил сократить правительство республики URL: <https://russian.rt.com/russia/article/481488premer-dagestan-sokratit-pravitelstvo>

що посіли ключові посади в регіонах і стверджують переваги імперського типу адміністрування, рекрутуються з так званого «путінського покоління». Якщо додати цілковиту залежність регіональної влади від фінансування з центру, стає зрозумілою суть регіональної політики. Вона, відповідно до заяви президента Татарстану Р. Мінніханова, часто набуває вигляду умисного економічного виснаження, що вочевидь блокує ймовірність розвитку протестного потенціалу регіонів.

Ключовими інструментами зміцнення режиму є силові структури та ЗМІ⁶³. Передусім ідеться про ФСБ та Росгвардію – багатофункціональне збройне формування (в 2018 р. нараховувало 340 тис. осіб) з особливим статусом і режимом фінансування, що активно впливають на процеси перерозподілу власності та прибутків в основних секторах економіки, передусім енергетичному. За п'ять років, які Росія дистанціюється від подій на сході України, здійснена модернізація та посилення збройних сил, які перетворилися на «армію постійної готовності» – безвідмовний інструмент, що застосовувався у відкритих та гібридних військових конфліктах, і набув того досвіду диверсійної і терористичної війни, якого не мають армії цивілізованих країн⁶⁴.

В аналогічному напрямі трансформувалася судова гілка влади, що комплектується на загал вихідцями з силових структур і є однією з найбільш каральних у світі. У світовому рейтингу незалежності судів Росія посідає 90-ту позицію, поступившись Гватемалі та Свaziленду (за даними World Economic Forum (Global Competitiveness Index 2017–2018))⁶⁵. Російський суд виносив виправдальний вирок раз на сім років, армія ув'язнених перетнула межу 600 тис. осіб, катування і смерті як на етапі слідства, так і в місцях відбування покарання стали звичним явищем. Характерною прикметою посткримської Росії стало відродження категорії політичних ув'язнених, які відбувають покарання або за надуманими звинуваченнями, або як терористи. Внесений у лютому 2018 р. Верховним Судом РФ проект закону реформування процесуального законодавства передбачав ще більш привілейоване становище суддів та їхню

⁶³ За даними Індексу свободи преси в 2016 – 2018 рр. посідала 148-ме місце серед 180 країн світу.

⁶⁴ Сергей Шойгу рассказал, как спасали российскую армию. Министр обороны РФ: «Мы сразу договорились – надо прекратить врать!» МКРУ. 2019. 22 сентября. URL: <https://www.mk.ru/politics/2019/09/22/sergey-shoygu-rasskazal-kak-spasali-rossiyskuyu-armiyu.html>. На озброєнні РФ перебувало близько 18 тис. танків — більше ніж у США та Китаю разом узятих. Командирський склад готували 61 військове училище, тоді як США, Англія та Франція мали по три вищих військових навчальних заклади. (Шойгу, Чемезов: парад преемников? Радио Свобода. 2019. 23 сентября. URL: https://www.svoboda.org/a/30179138.html?fbclid=IwAR1valb_YZI4_XCSvg4hokXrQg-vIPA2kXwnHF_WT7VDDNNC6NRRu2tOcTa8

⁶⁵ Милов В.С., Яшин И.В. Путин. Итоги. 2018. Независимый экспертный доклад. – М.: ИП Ермаков Д.Д., 2018. – 64 с. URL: <http://www.putin-itogi.ru/f/Putin-Itogi-2018-web.pdf>

непідзвітність суспільству⁶⁶. Водночас були суттєво підвищені рамки кримінальної відповідальності за дії, що трактувалися як злочини проти держави. Пакет антитерористичних законів І. Ярової і В. Озерова⁶⁷, що набув чинності 20 липня 2016 р., суттєво розширив перелік злочинів та строки кримінального покарання. До таких додано зокрема «неповідомлення про злочин» (загрожує позбавлення волі на строк до одного року). Заклики до тероризму і його виправдання в Інтернеті прирівнюються до аналогічних заяв у ЗМІ і загрожують 7 роками позбавлення волі. Стаття про масові заворушення кримінального кодексу доповнилася пунктом «схиляння, вербування або інше залучення до їх організації» (відповідно – від 5 до 10 років). До правопорушень, кримінальна відповідальність за які настає з 14 років, віднесені міжнародний тероризм, участь у терористичних угрупованнях та масових заворушеннях, неінформування тощо.

Паралельно відбувалося очищення суспільства від «іноземних агентів»⁶⁸ та «лібералів», котрі не усвідомлювали важливості консолідованої влади в умовах зовнішніх потрясінь та внутрішніх ризиків. Перетворення так званої системної опозиції (КПРФ, ЛДПР, «Справедлива Росія») на бугафорський елемент контрольованої владою Державної Думи та фактичне розпорошення не-системної опозиції (в процесі чого застосовуються як індивідуальний терор (вбивство Б. Немцова), так і широкі адміністративні заходи аж до вислання за межі Росії (А. Навальний) та системна деморалізація, дискредитація та розкладницька робота), призвели до стерилізації суспільно-політичного простору РФ. Жорстким придушенням масових акцій у Москві влада продемонструвала рішучість у придушенні будь-якого супротиву. «Влада зробила ... вибір – відмовилася від виборів та гри в демократію. Відмовилася відверто і переконливо. Це не подія локального характеру. Це, поза сумнівом, перехід до нової якості правління... Вибори в Росії – при всьому фальсифікаті та маніпуляціями – були єдиним способом легітимації владарювання. Іншого в нас немає: нема ні монархії, ні ідеології. Влада прикидалася, що йде на вибори, а населення прикидалося, що бере в них участь. Відмовившись від вдавання, влада сказала: я більше не потребую виборної легітимації; мені не потрібна репутація;

⁶⁶ Режим Путіна: Перезавантаження-2018. – С.55–56.

⁶⁷ Складається з Федерального закону від 6 липня 2016 р. «Про внесення змін до закону «Про протидію тероризму» і окремі законодавчі акти Російської Федерації в частині встановлення додаткових заходів протидії тероризму і забезпечення громадської безпеки» і Федерального закону від 6 липня 2016 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу та Кримінальнопроцесуального кодексу РФ в частині встановлення додаткових заходів протидії тероризму і забезпечення громадської безпеки».

⁶⁸ Згідно з Федеральним Законом «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації в частині регулювання діяльності некомерційних організацій, що виконують функції іноземного агента» (2012 р.) всі такі організації мають бути включеними до реєстру НУО, що виконують функції іноземного агента, із запровадженням особливого правового режиму, звітності та контролю. Станом на 15 березня 2017 р., до реєстру входили 102 організації, у вересні 2016 р. їх було 140.

мені плювати на вашу підтримку; ми самі себе будемо перепризначати... А це означає початок нового часу» , – резюмувала Л. Шевцова⁶⁹.

«Відкрита Росія» М. Ходорковського та Фонд боротьби з корупцією А. Навального змушено перенесли свою діяльність за межі РФ. Судова заборона єдиному реальному кандидату від опозиції А. Навальному займати державні посади та, відповідно, брати участь у виборах до 2020 р., а врешті і його вислання з РФ поставили несистемну опозицію перед фактом фактичного розгрому. Відповідно, жодних, окрім ситуативних мирних акцій, засобів впливу на владу населення не мало. На тлі застосування все більш жорстоких і цинічних покарань за вияв громадянської позиції відкритий протестний рух зійшов нанівець. На кінець 2021 р. Кремль досягнув своєї стратегічної перемоги, яка б не була можливою без «Кримського консенсусу» 2014 р. З одного боку, він витягнув на поверхню і перетворив на суспільно домінуючу «партію війни» та російської експансії. А з іншого, перетворив противників війни та експансії на «п'яту колону», «не патріотів», «агентів Заходу». Стара, заявлена більшовиками політтехнологія зіграла безвідмовно з тією лише різницею, що нова історична форма тоталітаризму, яка міцнішала і кристалізувалася від 2014 року, була не лівою – такою, що декларувала гасло звільнення від капіталістичного гноблення, а правою – на своїх знаменах вона підняла гасло звільнення від одного імперіалізму – американського заради іншого імперіалізму – русакого. При цьому риторика подолання соціальної несправедливості, нерівномірного розвитку світу, перетворення його на багатополарний була і залишається відвертою популістичною демагогією, покликаною поставити під знамена русакого імперіалізму маргіналів усіх мастей. Власне на знаменах Кремля написано: «Маргінали усіх країн, єднайтеся!».

Доводиться віддати належне: інституційний кістяк путінської Росії доклав чимало зусиль для того, щоби стратегія рускої експансії стала можливою. Суспільство довго, точечними діями та превентивними ударами, перетворювали на населення. Демократична практика громадського контролю за діями влади підмінювалася діяльністю провладних структур на кшталт «Загальноросійського народного фронту», «Волонтерів Перемоги» чи «Громадської палати Російської Федерації». На так зване патріотичне виховання влада, за підрахунками експертів, витратила до \$ 20 млрд на рік⁷⁰.

⁶⁹ Лилия Шевцова. Решили бетонировать. Путь мирной эволюции системы в России заблокирован. Форум свободной России. 2019. 15 июля. URL: https://www.forumfreerussia.org/articles/opinions/2019-07-15/reshili-betonirovat/ffir/?fbclid=IwAR2RmATiRVe_sPIZE1bMKCcScs50ODJ2wWbstCvqhQS-AyCSQlxwK8d0rXE

⁷⁰ Как молодежь учат Родину любить. IQ.HSE. 2017. 4 мая. URL: <https://iq.hse.ru/news/205814319.html>. У 2011 р. було ухвалено першу державну програму патріотичного виховання громадян, у 2016-му – другу. У 2016 р. патріотизм був проголошений В. Путіним національною ідеєю Росії. (Див.: Национальная идея: патриотизм и работа на страну URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2717530>)

Діяльність численних імітаційних організацій та об'єднань створювала бу-тафорське «громадянське суспільство», яке радо транслиувало в маси смисли консервативного розвороту.

Позірний бік оптимізації державної машини варто співвіднести з реальними процесами та трендами, які вона ж закладає, однак, на які не спроможна жодним чином вплинути, бо немає всесильних державних машин.

Специфіка вибудованого у посткримську добу балансу гілок влади, владних акторів та претендентів на владу полягала, за м'яким визначенням Деніса Волкова та Андрея Колесникова, у «високій мірі участі держави в економічних, політичних, бізнес-процесах» (де завдання «громадянських» і технократичних еліт полягає в збереженні системи в стані сталості, силових – у визначенні політичної та ідеологічної рамки)⁷¹, а також спрямуванні фінансових потоків, «торгуючи загрозами, які де тільки вони здатні попередити»). Іншими словами, ідеться про порушення конституційної рамки існування РФ, надконцентрацію влади в руках силових відомств, перебрання ними невластивих і не прописаних конституційно функцій, тобто, фактичну узурпацію влади під гаслами негативної мобілізації. Метою консервативного розвороту, власне, і була консервація Росії як альтернативного євроатлантичному політичному проекту задля збереження влади визначеного кола осіб.

Імітаційні державотворчі практики, які сприяли «технократичному покращенню без зміни політичного фундаменту», мали підвищувати ефективність та оперативність реагування державної машини. Варто уточнити – вони сприяють підвищенню запасу міцності чинного режиму, викорінюючи водночас паростки процесів демократизації та лібералізації. Періодично змінюються «обличчя при владі»⁷², а не сутність влади як такої. Модернізується репресивний кістяк, а не держава як феномен сучасного світу. І аж ніяк не ведеться про модернізацію суспільства, яке властиво залишається населенням, яким керують «обрані».

Характеризуючи когорту управлінців, які проходили підготовку в Московській школі управління «Сколково», Д. Волков та А. Колесников наводили висловлювання одного з таких «держмужів»: «Держава – це абстракція. Головне – це люди»⁷³. Вочевидь у таких обов'язкових для сприятливого кар'єрного зростання інституціях не йшлося про прищеплення культури держслужбовця європейського штибу, скоріше – про формування професійної корпорації, яка

⁷¹ Деніс Волков, Андрей Колесников. «Дети» Путина: кто будет править Россией после 2014 года? Московский центр Карнеги (МЦК). 2019. 3 октября. URL: <https://carnegie.ru/2019/10/03/ru-pub-79975>

⁷² Вже сьогодні третину призначенців на керівні посади в регіонах складають так звані «варяги», надіслані з Москви. Переважна їхня більшість проходить тренінги та курси за зразком західних тренінгів для топменеджерів.

⁷³ Деніс Волков, Андрей Колесников. «Дети» Путина: кто будет править Россией после 2014 года? Московский центр Карнеги. 2019. 3 октября. URL: <https://carnegie.ru/2019/10/03/ru-pub-79975>

може сказати про себе: «держава – це ми». Картина буде цілком опуклою, якщо додати: вищі політичні призначення є прерогативою В. Путіна та його ближнього оточення, отож, владна вертикаль формується за принципом особистої відданості та наближеності, що означає найвищий рівень корумпованості виконавчої гілки влади.

Діджиталізація, цифрова трансформація (або ж цифровізація⁷⁴), про які впродовж останнього часу на всіх рівнях управлінської вертикалі говорять як про провідний драйвер модернізаційного та кадрового прориву, є підміною соціальної модернізації. Підходячи до межі «великого обнулення» владна вертикаль перетворилася на найбільшого споживача ІТ-продукту в РФ (близько 70%). Вона ж активно формувала ринок та інформаційну сферу, зловживаючи регуляторними та заборонними інструментами, знов таки, з метою забезпечення власних інтересів. Фокусним проявом цієї тенденції стало відключення мобільного Інтернету під час протестів влітку 2019 р. у Москві. В алгоритмі, що передбачає автоматизацію розсилки повісток, виявлена вже майже довершена форма «цифрового тоталітаризму».

«Основним актором в усіх процесах в Росії і головним працедавцем є держава. Система управління побудована на презумпції всезнання держави та її бюрократії й абсолютизації державного контролю (звідси прискіплива увага до цільового використання коштів і спроби вибіркової боротьби з корупцією). Держава приходить у всі сфери, її інтервенції до економіки стають основним стимулом зростання, вона будує паралельне громадянське суспільство, віддзеркалюючи низові ініціативи і «перекуповуючи» громадянських активістів, пропонуючи їм державні гранти і – водночас – перелік обмежень у поведінці», – таким чином дослідники описували механіку взаємовідносин чинної влади із «глибинним народом», – «поглинаючи і втягуючи в себе громадянський мсектор, держава намагається контролювати і приватний бізнес: все скільки-небудь живе в підприємницькій сфері змушене як мінімум зважати на державний інтерес у своїй роботі чи прямо співробітничати з бюрократією». Віддзеркаленням цього генерального тренду суспільно-політичного дрейфу Росії стало фактичне примушення великого бізнесу до участі в реалізації нацпроектів згідно з президентським указом (травень 2018 р.). Відзначаючи доречність висновків аналітиків московського Центру Карнегі, зауважимо – «держава» використовувалася ними як синонім слова «влада». Отже, російський «народ», як суверенний носій влади⁷⁵, навіть у системі координат аналітиків втратив свою теоретичну суб'єктність.

За такої динаміки російської політичної системи йшлося не про прогнозування змін політичного курсу, а про імовірність зміни особистості президента. То ж, у посткримській геополітичній ситуації основним завданням

⁷⁴ Нацпроект «Цифрова економіка Російської Федерації», що передбачає автоматизацію процесів та послуг. Див.: Цифровая экономика 2024. Национальная программа. URL: <https://digital.ac.gov.ru>.

⁷⁵ У Ст.3.1. Конституції РФ зазначено, що «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Російській Федерації є її багатонаціональний народ».

середньострокової перспективи (2018–2024 рр.) російської влади була не давно назріла модернізація, а забезпечення плавного та безпечного для політичних, управлінських та бізнес-еліт транзиту влади, доречно названого Денисом Волковим та Андрієм Колесниковим «транзитом у невизначене майбутнє»⁷⁶. Принаймні так це подавалося на верхівці інтелектуальних рефлексій. Нині очевидно, що ставка російських «еліт» (візьмемо це слово в лапки через їхню цілковиту політичну апатичність та пасивність) на очікування транзиту влади за зразком операції «наступник» чи можливості заміни його на консенсусного ставленика в 2024 р., виявилася провальною. Примітно, що цілком вже демагогічні відволікальні розмірковування стосовно перспектив Виборів–2024 тривають, хоч цілком зрозуміло, що виборів, допоки існує колективний Путін, не буде в жодний зі способів, які спроможні відкинути хоча б примарну тінь на перспективи його панування.

Александр Скобков небезпідставно зауважував: «Ідеологічно путінський режим знайшов себе у правоконсервативній («оборонній») концепції «особливого російського шляху» як шляху істинного, протиставленого шляху західному як шляху облудному»⁷⁷. Вона, власне, і зведена до рангу нової державної ідеї. Що б не казали кремлівські ідеологи про мотиви та причини консервативного розвороту, в основі «сміслової революції по-російському» перебуває передусім прагнення закласти критерії оцінки власного місця в історії і виправдати злочини нинішньої влади. Не в останню чергу саме тим пояснюється зростаюча апологетизація Й. Сталіна та його «гібридної» внутрішньої та зовнішньої політики.

Не менш обґрунтованими є висновки експертів НІСД про те, що «у Росії діє стійка система корпоративного панування, що базується на функціонуванні державних інститутів, силових структур, інтегрована і структурована у вигляді регіональних і галузевих еліт, а також перебуває у різноманітних тіньових зв'язках з кримінальними організованими угрупованнями. Значна частина нинішніх представників російського правлячого класу та бізнесу були пов'язані з кримінальними групами, які сформувалися після розпаду Радянського Союзу та у перехідний період брали активну участь у перерозподілі суспільних благ і ресурсів колишнього СРСР. Зовнішній інституційний бік російської влади не можна адекватно оцінити і зрозуміти без урахування того значення, яке мають для її функціонування неофіційні, тіньові зв'язки і залежності та пов'язані з ними форми свідомості й норми поведінки. Специфікою російської моделі влади є те, що в її основі закладено функціонування системи публічного управління як єдиного механізму, підсистеми якого органічно взаємо пов'язані та взаємодоповнені, об'єднані одним стратегічним

⁷⁶ Денис Волков, Андрей Колесников. «Дети» Путина: кто будет править Россией после 2014 года? Московский центр Карнеги. 2019. 3 октября. URL: <https://carnegie.ru/2019/10/03/ru-pub-79975>

⁷⁷ Скобков Александр. Убить Сталина. Форум свободной России. 2018. 26 января. URL: <https://www.forumfreerussia.org/articles/opinions/2018-01-26/ubit-stalina/>

задумом та алгоритмом функціонування як на офіційному, так і на тіньовому рівнях. Влада утримується не тільки завдяки силовим структурам чи узгодженню інтересів еліт, а й завдяки інструментам впливу кримінальних структур на групи інтересів, зокрема й на опозиційні сили»⁷⁸. Власне, не перший рік низка оглядачів та політичних аналітиків говорять про Росію як мафіозну державу, гарантом та «смотрящим» за дотриманням інтересів кланів та корпорацій в якій виступає В. Путін. За таких обставин говорити про формальні ознаки права, дії норм Конституції, громадянських прав і свобод не доводиться. Ідеться про існування чи не вищої корупційної форми державного симулякру, що самовідтворюється за рамкою ціннісних та правових норм цивілізованого світу.

Отже, при всіх тактичних успіхах у сенсі стабілізації економічного та суспільно-політичного фундаменту чинної владної вертикалі, зі стратегічної точки зору Росія, як країна, і росіяни, як ненароджена нація, стратегічно програли, відкинувши шлях природної соціально-економічної та етнокультурної модернізації. Росія залишається імітаційним державним гібридом, що перебуває вже не в стадії неефективного пострадянського транзиту, а оформлюється як тоталітарна система. Вона претендує на роль регіонального лідера і послідовно накидає світовому співтовариству фактичний переділ світу на свою користь. Стратегічною метою Кремля, як видно з його регіональної тактики, є утримання своїх колишніх сателітів, що називається «у чорному тілі» (тільки слабкі сусіди можуть бути контрольованими) і повернення їх у підпорядкування Кремля. Геополітичні претензії останнього ідуть далі відновлення контролю над зоною впливу СРСР. Нинішній володар Кремля бачить себе щонайменше главою видозміненої Європи, центр керування якої переміститься з Брюсселю до Москви. Так звана «українська криза» (саме так номінувалася російська агресія проти України впродовж 2014–2022 рр.) розглядалася як провідний геополітичний важіль руйнування єдності ЄС та створення тактичних підстав для вирішального удару РФ, що мав докорінним чином змінити диспозицію сил на Європейському геополітичному майданчику. Україні в цій стратегії відводилася роль театру бойових дій і сакральної жертви чудовиську *рускаго міра*.

⁷⁸ Режим Путіна: перезавантаження-2018 / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Власенко, Д. М. Горелов, В. С. Караваєв, А. В. Лепіхов, І. А. Павленко, В. О. Семененко, О. В. Снігир. – Київ : НІСД, 2018. – С.57–58.

РОСІЯ ЯК АНТИ-УКРАЇНА

Провал путінського бліцкригу (операції «Кидок мангусти») перевів існування Росії на воєнні рейки. Замість очікуваної триденної каральної операції СВО переросла у повномасштабну війну – найбільшу в Європі з часів Другої світової. Війна в Україні стає смыслом, формою існування і змінювання самої Росії – її перетворення на тоталітарну систему. Українське питання перебуває в осерді рускої консервативної революції, оскільки її завданням є витворення (в антитезу загально відомої тези Кремля – «Україна то є анти-Росія») *анти-України*. За сукупністю критеріїв антипозиціонування ідеться про розбудову тоталітарної неоімперії, що протиставляється ліберально-демократичній проєвропейській Україні, яка позиціонується як зрадниця одвічної рускої матриці.

Формула ліберальної демократії в найбільш простому вигляді зводиться до наступного: інститути + процедури + громадянин/особистість. Мірою демографічного зростання політій, ускладнення соціального середовища та ціннісно-ментальної еволюції людства ускладнюються процеси і форми соціальної взаємодії у сфері, яку називають політикою. Сучасні держави являють собою складні системи взаємодії. Складність ця нівелюється лише за умови постійного підвищення громадянської культури і беззастережного дотримання права. За позірнього спрощення процедурних моментів, заміни їх простішими схемами (зокрема корупційними) політія відкидається в минуле. Кожне спрощення призводить до політичного анахронізму, автаркії, диктатури, тоталітаризму. Власне, саме тому путінська Росія виявилася спочатку *failed state*, а потім реінстальовала тоталітаризм. Але крім того вона виявилася і *failed nation* – або ж словами Д. Шушаріна – антинацією. «Рускіє не стали рускімі: вони залишилися антиамериканцями, антигрузинами, антиєстонцями, антибританцями»⁷⁹. Це – заперечна чи то хибна ідентичність. Самоідентифікація від противного, а не від себе, бо в космосі насправді відсутній мікрокосм, сутнісне наповнення, що забезпечує самовідтворення, що дає силу вибудовувати свої власні культурні світи. Саме вона живить експансію (територіальне зростання), яка на певному етапі етногенезу росіян перетворилася на компенсатор розвитку/модернізації, і відібрала здатність модернізуватися як таку. Зупинення соціального (не плутати з економічним) розвитку, власне, і становить зміст «особливого російського шляху», де змінюються лише декорації і одяг, а цар і холопи все ті ж. Імперське розширення не лише гальмує, а й заміщує (Д. Шушарін) націєгенез самих росіян.

Баланс доцентрових (імперських) і відцентрових (націє-/державотворчих) сил століттями утримується завдячуючи широкому управлінському і соціальному

⁷⁹ Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция- 2022.

інструментарію, який не доводиться зводити лише до репресивного. У вигадливості імперських практик Росія вправно оновлюється. Проте, неподоланий внутрішній конфлікт між імперською формою, що унеможливує соціальний розвиток, а лише клішерує попередні форми життя, та викликами зовні, власне, і перетворюють Росію на хронічного геополітичного хворого, що існує від одного «загострення» до іншого. Нездатність цієї форми існування соціокультурного організму жити в мирі з собою і навколишнім світом несе чимдалі більшу загрозу для світу, адже від лютого 2022 р. ідеться про те, що «рускость» перетворилася на елемент соціопатичної екзальтації. З усіх масових джерел летить одна істерична реакція – «я русский всему миру назло!», причому волає це колективний суб'єкт, який знищує українців, які наслідком заперечувати свою *рускость*, а в їхній особі – увесь колективний Захід і Україну, як уособлення *нерускості*.

«Совки», «ватники» – досі геть не «зникаючий вид» в Україні та на постімперських просторах. В РФ він домінуючий. Це саме його консенсус із колективним Путіним створив новочасний тоталітарний консенсус, в основі якого – повсякденна барачна культура масової людини, скаліченої комуністичним більшовизмом⁸⁰. В основі її, своєю чергою, перебуває квазіруська (офіційна масова) культура. В цьому світлі важливим виглядає висновок Д. Шушаріна про те, що «русифікація – це запозичення базових рис руського тоталітаризму. Не стільки навіть культу сили, скільки, навпаки, насадження безсилля і безпринципності»⁸¹. Отже, русифікація – це не питання мови (хоч понад сторіччя саме про це ідеться), це питання культури як синтетичної форми соціокультурного життя, що в усіх сферах його вияву – від побутових звичок до державотворення – має тоталітарні ознаки.

Песимістичні прогнози Д. Шушаріна засновуються на знанні іспоконних особливостей етносу та ментальних налаштувань руської «людини юрби». Доведеться вкотре вдатися до розлогого цитування: «Територія України перетворюється на пустинну буферну зону, що відділяє руське плем'я від цивілізації. Новий СРСР виглядатиме так: жєбращка, голодна і горда Росія, оточена випаленою землею по якій бродитимуть рештки народів, що колись її насе-

⁸⁰ Доволі детальний опис трансформацій пострадянської свідомості, що перебувала в підоснові тоталітарного розвороту в РФ, запропонувала Н. Давидова, аналізуючи рашизм у категоріях психоаналізу. Див.: Давидова Наталія. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. Український інститут майбутнього. 30.06.2022. С. 15. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-82xoiJiJQ0Qo4sb3c7DZhlZn3l08P23/view>. В праці знаходимо доволі влучну діагностику трансформації рабської ідентичності радянської людини («совка») у рабську свідомість путінської («постсовка») – «Що страшнішим стає сусід, то більше бажання бути об'єктом «русского міра», належати йому. Думка ж про те, що замість «русского міра» він належить до такої країни, що мало кого лякає, на кшталт України чи Білорусі, викликає нарцисичну лют, бо нападає на крихку ідентичність суб'єкта. «Слабка країна – немає підстав для підтримки грандіозного «я». Отже, я нікчема». Вони розуміють відносини «громадянин – країна» як «раб – господар» і хочуть своїми господарями хвалитися, а не соромитися». (Назв. Праця. С. 34). Отже, в обох випадках ідеться про людину — носія тоталітарної матриці свідомості.

⁸¹ Шушарин Дмитрій. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция- 2022.

ляли. Ці землі стануть руским форпостом – на них ніхто не сунеться через радіоактивне зараження та іншу нечисть. Для варварських племен метою війни є війна. Найбільш похмурі перспективи рускаго нашестя такі: Україна більше не буде повноцінною державою, а українці – повноцінною нацією. Відновити зруйноване Росія не дасть, вихід до морів Україна втратила разом зі значною частиною території, морська блокада українського зернового експорту триватиме, і цивілізовані країни вмовлятимуть Україні не опиратися, аби весь світ не голодував. І головне: українці не матимуть повноцінної держави, а національна ідентичність буде неповноцінною (рос. – *ущербной*). Для руских це є перемогою. Війна Росії з Україною буде йти скільки завгодно довго до повного виключення українців з часу і простору – з історії і світової політики. Росія добиватиметься цього будь-якою ціною, перешкодити їй ніхто не зможе. Захід поступово стане її союзником, та й нині його противником не назвеш – від газу і нафти не відмовляються. Не треба ілюзій – справа не в Путіні. Це потрібно руским, аби відчувати себе рускімі»⁸².

Стан війни використаний Кремлем для ізолювання Росії і росіян у тоталітарній пастці, з якої нема виходу. Це завдання цілком здійсненне через співзвучність внутрішнім дегенеративним налаштування віктимності, що нав'язливо культивується в росіянах вже не одне століття всіма інструментами, зокрема й мистецтвом. Образ тюрми перетворений на універсальний інструмент масового соціального виховання: не обов'язково масово розстрілювати, достатньо продемонструвати в праймтайм жахіття з російських в'язниць, а потім показово посадити кілька відомих осіб на 8–10–25 років, або пожиттєво (такий закон вже підписаний Путіним) за держзраду, тобто – за пост у соціальній мережі. Тиша в масах забезпечена. Подібно давнім юродивим, маси самі замуруються в ментальній «печері» і намагатимуться вкотре перечекаати «темні часи».

Прискорено деградують ЗС РФ, що демонструють вражаючі зразки варварства, які вже втілилися в цілу низку слів з коренем «-цид»: урбіцид⁸³, геноцид, екоцид. Знищення альтернативних форм життя як таких (адже цю стратегію

⁸² Шушарин Дмитрий. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. Редакция-2022.

⁸³ Професор Манчестерського університету Мартін Ковард, один з провідних дослідників урбіциду, зазначає: «...російські війська сформовані та мислять у логіці швидких урбаністичних руйнувань на території ворога. І думати про це лише як про знищення ресурсів супротивника було б занадто просто. Я думаю, ви праві, називаючи це неолімпієвським прагненням Росії знищити вашу волю до опору та прагнення бути вільною країною. Схожі речі ми вже бачили на інших війнах. Тож так, у сенсі імперських спроб Росії зламати волю націй до спротиву і самовизначення між війнами в Боснії, Чечні та Україні є багато спільного ... громада, що живе на конкретній території, завжди є мішенню злочинів урбіциду. І саме це є ще однією причиною, чому Росія, на жаль, залишить деякі українські міста і селища повністю зруйнованими і непридатними для відновлення. Бо якщо ви їх відновите – туди повернуться люди і нормальне життя». (Див.: Платонова Анастасія. Мартін Ковард, Костянтин Мезенцев: «Урбіцид – це «вбивство міста». Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало». LB.ua. 2022.25.12. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantyn_mezentsev.html?fbclid=IwAR2J3qN110niqrF8R3QOMJl6T47tck1w_84O4FT1yYSBvAVWD7BR0s8AHsE)

Росія застосовувала не лише в Україні), українського способу життя зокрема, є метою Кремля. Тривала варварська війна в Україні має на меті знищення осердя українського націєгенезу, позбавлення наступних поколінь українців права на здорове життєве середовище. Проте, вони загрожують і Землі загалом. В обставинах наростаючого кліматичного переходу події в Україні матимуть відкладені негативні наслідки для всього людства⁸⁴.

Смислотворці не приховують, що завданням Росії є «світовий глобальний геоекономічний, геополітичний землетрус, який триватиме два десятиріччя», «підрив основ західного домінування останніх 500 років, його військової переваги»⁸⁵. Чи не центральною тезою колосального масиву публікацій 2022 року став розворот «від Заходу», «цивілізаційне розлучення» з взірцем для наслідування, який де не виправдав очікувань і обманув. Словами головного редактора ж. «*Россия в глобальной политике*» і директора з наукової роботи Міжнародного дискусійного клубу «Валдай» Фьодора Лукьянова – «...вперше в нашій історії Європа як символ, к образ не є світовим центром і не буде таким у подальшому»⁸⁶. Якщо дайджестувати багате на пафосні словоформи інтерв'ю, вийде, що ображена Росія, не отримавши очікуваного безумовного визнання Європи як рівної, вирішила поміняти взірць. Ним стає нещодавно зневажуваний Схід (передусім Китай), що останніми роками переганяє Європу, а поготів – Росію. Інтерв'ю під назвою «Россия как страна здравого смысла – вот это было бы здорово» озвучує низку нових цілепокладань. Назвемо їх: Європа перестала бути орієнтиром; «ми вперше потрапляємо в ситуацію, коли найбільш динамічним і таким, що напористо розвивається, елементом світу в наступні роки і десятиліття буде не те, що на Захід від нас, а те, що на Схід і на Південь»; на зміну європоцентризму має прийти диверсифікація погляду на Схід і на місце Росії в ньому; «самодостатність як ідеал»; «Росія як геть окрема, зв'язана з Європою одним чином, зв'язана з Азією іншим чином, така, що використовує свої ресурси величезна держава, континент цілий – це було б оптимально. Але на практиці ми бачимо, що не виходить. Фізичне та економічне відділення від Європи відбулося обвальню і всупереч здоровому глузду

⁸⁴ За підрахунками С. Іванюти, через підвищене споживання нафтопродуктів військовою технікою за 150 днів широкомасштабного вторгнення в атмосферу потрапило майже 4 млн тонн CO². Це у 10 разів перевищує викиди військової техніки в Україні протягом 2021 р. За даними Міндовкілля та міжнародних експертів, унаслідок розв'язаної РФ війни зафіксовано щонайменше 33 млн тонн викидів CO² екв. Потенційні непрямі викиди парникових газів унаслідок післявоєнного відновлення та реконструкції в Україні становитимуть близько 48,7 млн тонн CO² екв. (Див.: Іванюта Сергій. Вплив російської збройної агресії на зміну клімату. НІСД. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/climate-change-01022023.pdf>)

⁸⁵ «Нам с Западом не по пути». Інтерв'ю. Россия в глобальной политике. 2023.27.01. <https://globalaffairs.ru/articles/s-zapadom-ne-po-puti/?fbclid=IwAR0OPgndif-HuRxeYZ8F-riu8WuRVdHj9tyxFkCeOVBcHq593IO1k73P0ELM>

⁸⁶ Лукьянов Федор. «Россия как страна здравого смысла – вот это было бы здорово». Інтерв'ю. Россия в глобальной политике. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/strana-zdravogo-smysla/2023.13.02>.

для обох сторін»; пріоритетним завданням є «вибудовування чогось нового з Європою, і поки не зрозуміло, що вибудується» в процесі протиборства з «анти-Росією» (при цьому за вдолого для Кремля сценарію основним завданням стане де «облаштування цього обширу» – тобто, зруйнованої і позбавленої суверенітету України – Л.Я.); незалежно від подій в Україні Росія має вибудувати нормальну і більш розвинену інфраструктуру відносин з центром світового розвитку – Азією; «все залежить від того, чим закінчиться нинішня воєнно-політична колізія. Зовсім примітивно – стан справ на фронті зараз і в передбачуваному майбутньому, власне, і визначить те, про що можна мріяти».

Вага Росії в зміненому світі передусім пов'язується з сировинним ресурсом, який перебуває під її контролем. При цьому Росія за аналогією з США мала б перетворитися на «незамінну державу» (від переінакшеного «*indispensable power*», «незамінна сила» Мадлен Олбрайт) – не країну «руського месіанізму», а країну здорового глузду, яка «забезпечує певний баланс у світі і багато чого може дати тим, хто до неї добре ставиться»⁸⁷.

СВО трактується як спровокована Великою Європою асиметрична відповідь на її де небажання проявляти гнучкість, надавши настільки великій і значущій країні, як Росія, особливі умови участі⁸⁸. Метафорично висловлюючись, програма мінімум колективного Путіна полягала в тому, щоб підпиляти ніжку світового «стілця»⁸⁹ і, коли стілець почне валитися, вийти на арену зі своєю табуреткою⁹⁰.

⁸⁷ Лукьянов Федор. «Россия как страна здравого смысла – вот это было бы здорово». Интервью. Россия в глобальной политике. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/strana-zdravogo-smysla/2023.13.02>.

⁸⁸ Лукьянов Ф. На коня верхом садясь. Эксперимент по интеграции: участвую ли России стать частью «мирового большинства». Россия в глобальной политике. 2023.01.01. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/na-konya-verhom-sadyas/>

⁸⁹ В риториці Ф. Лукьянова, «... дуже багатьох чисто по-людськи радує, що знайшлася країна, яка Америці кинула виклик. Тому що багатьом в світі американське домінування просто набридло» (Див.: Лукьянов Ф. Гудбай, Європа. Как изменилась внешняя политика России за год СВО. Россия в глобальной политике. 2023.27.02. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/gudbaj-evropa-god-svo/>).

⁹⁰ Роз'ясненню і уточненню позиції Кремля для внутрішньої інтелектуальної аудиторії та надсиланню певних «імпульсів» назовні підпорядкована низка публікацій. Див. зокрема: Лукьянов Ф. На коня верхом садясь. Эксперимент по интеграции: участвую ли России стать частью «мирового большинства». Россия в глобальной политике. 2023.01.01. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/na-konya-verhom-sadyas/>; Все закончится не скоро: прогноз на следующие двенадцать месяцев СВО. Россия в глобальной политике. 2023.21.02. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/dvenadczat-mesyaczev-svo/>; Крылов Сергей. О настрое и настроениях. Россия в глобальной политике. 2023.16.02. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/o-nastroe-i-nastroeniyah/>; Крамаренко Александр. Геополитика новой Тридцателетней войны: контуры нашей стратегии. Россия в глобальной политике. 2023.21.02. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/kontury-nashej-strategii/>; Лукьянов Ф. Гудбай, Европа. Как изменилась внешняя политика России за год СВО. Россия в глобальной политике. 2023.27.02. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/gudbaj-evropa-god-svo/>

У фокусі критики перебуває штучність/умовність державних кордонів та їхня історична приреченість: «... Кордони посідають центральне місце у визначенні внутрішньої та зовнішньої політики держави і служать низці життєво важливих соціально-політичних цілей: вони допомагають чітко розділити інституційні і зіперті на суспільних благах поля екстерналій. Незважаючи на те, що охорона кордонів все ще має нормативне обґрунтування в плані захисту національного суверенітету, який служить основою літеральних і демократичних претензій на народне правління, все частіше такі претензії стають емпірично фіктивними, особливо у випадку країн з яскраво вираженою імперською складовою. Це привело до того, що останніми роками в середовищі інтелектуалів почали зміцнюватися ідеї про те, що кордони більше не відповідають просторовій онтології світу, який стає транснаціональним і глобальним. Виходячи з визнання, що кожен кордон є результатом історично обумовленого процесу, аналітичні розмисли спрямовані не лише на множинність кордонів, але і на те, що вони можуть виходити за межі держави, виявляючись у політиці, законотворчості, культурі та економіці»⁹¹.

Залишається лише дивуватися щільності псевдоінтелектуальних маніпуляцій на кожне речення. Якщо резюмувати цитовану статтю, вийде, що її метою є обґрунтування банальної тези – Російська імперія у своїй експансії не зупиняється перед державними кордонами (бо її інтелектуали завжди готові обґрунтувати їхню хибність), проте це розширення є одностороннім, бо будь-який зустрічний рух Росія зустрічає «червоними лініями». Така собі невибаглива логіка погромника. Попередній зовнішньополітичний курс проголошується помилковим, а перетворення РФ на ізгоя підноситься як осмислений вибір, самостійний вихід «хлопнувши дверима». Зрозуміло, що винним у ситуації, що склалася, призначається Захід.

Автором цієї пафосної маячні, побудованої з незастосовних до Росії словарних кліше, є доктор історичних наук, професор, науковий керівник факультету світової економіки і світової політики Національного дослідницького університету «Вища школа економіки» (ДУ–ВШЕ), почесний голова президії Ради з зовнішньої і оборонної політики Сергей Караганов⁹², який упродовж 2022 р. заповзято просуває концепт «битви за майбутнє Росії як суверенної держави, своєрідної (рос. – *своеобычной*) цивілізації»⁹³, повсякчас зловживаючи

⁹¹ Кравцов Дмитрий. В нужном месте в нужное время: к вопросу о природе границ. Россия в глобальной политике. 2023. 19.01. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/o-prirode-granicz/>

⁹² Позичується як один з провідних інтерпретаторів настроїв Кремля. Це зокрема відзначав Серж (Сергій Олександрович) Шмеманн – американський журналіст і письменник, в минулому очільник московського бюро The Times (1980–1990-х рр.), нині – член редакційної ради видання «Россия в глобальной политике», засновником і головою редакційної ради якого є С. Караганов. На початку серпня 2022 р. 77-річний американський журналіст записав багатообіцяльне інтерв'ю для «The New York Times» з промовистою назвою «Чому Росія впевнена, що не може зазнати поразки в конфлікті в Україні?».

⁹³ Див.: Караганов С.А. От не-Запада к Мировому большинству. Россия в глобальной политике. 2022. Т. 20. No. 5. С. 6-18.;

термоядерною/ядерною загрозою. В контексті нав'язливої ідеї боротьби з «ліберальним глобальним імперіалізмом» відверто формулюється рамка остаточного вирішення українського питання.

Через Караганова Кремль озвучує орієнтири майбутнього: «битва за виживання Росії і перехід на новий рівень її розвитку вимагають іншої організації країни і суспільства. Необхідна сучасна мобілізація. Метафора майбутнього періоду – «фортеця Росія». «Фортеця» в нашому розумінні – це перш за все надійна оборона від навколишнього хаосу (Росією ж і започаткованого – Л.Я.) і здатність самостійно обирати, з ким і як вести справи». Серед інструментів мобілізації цілком передбачувано озвучені націоналізація російських еліт, витіснення компрадорських та прозахідних елементів, радикальних противників влади, деколонізація свідомості (тут як не смішно, мається на увазі девестернізація інтелектуального простору – Л.Я.), переключення (і то прискорене) на африканістику, сходознавство, американістику (мається на увазі Південна Америка – Л.Я.). За цим Караганов радить населенню налаштуватися на пару десятиріч життя в умовах хаосу і «людської деглобалізації», і саме тому пожертвувати власними бажаннями на користь творення «фортеці». А «фортеця», зрозуміло, повинна мати самодостатню економіку і самодостатню/суверенну свідомість.

Дипломований д.і.н. дає фору «видатному історику» Путіну, висновуючи: «Руская ідея для світу ще більш очевидна. Ми – цивілізація цивілізацій, оплот протистояння неокolonіалізму, вільного розвитку цивілізацій, культур. Ми за право кожного жити за своїми принципами і звичаями, проти будь-якої гегемонії чи претензій на істину в останній інстанції. Наша нинішня боротьба проти експансії Заходу, проти найгіршого в ньому, що сконцентрувалося в Україні – боротьба за новий справедливий світолад. Майже всі ці ідеї вже в той чи той спосіб згадувалися президентом Владіміром Путіним. Залишилося їх вибудовувати в єдину лінію і цілеспрямовано просувати».

Цими ж настановами обумовлений фронтальний наступ Кремля на власне населення на всіх напрямках, зокрема гуманітарному. Впродовж 2022 р. в суспільно-політичному просторі набирали обертів процеси вже не маніпуляції, а публічного гвалтування історії. Державні впливи на масову (історичну зокрема) свідомість перейшли на якісно новий рівень. Теза нерозривності Росії та України нав'язувалася Кремлем, персонально В. Путіним, як системотвірна геополітична константа. Створення смислової рамки неоімперського гранднатуриву, покликаною стати фундаментом новітньої форми *русской* тоталітарної системи, вийшло на фінішну межу. Історичний ревізіонізм, про неприпустимість якого впродовж трьох пострадянських десятиліть волали чи не всі публічні особи РФ (щоправда стосовно решти пострадянських країн), перетворився на провідний чинник розбудови альтернативного минулого і альтернативної реальності, які нав'язуються решті світу як еталон. Базові складові цього конструкту озвучені В. Путіним у статті «Про історичну єдність руских

та українців»⁹⁴, його виступі при оголошенні так званої СВО, подальших заявах упродовж 2022–2023 рр., зокрема посланні до Федерального зібрання⁹⁵.

Подальшу інвалідацію історичної свідомості росіян обумовлюють зустрічні взаємообумовлені процеси. 1) Розгортаються уніфікація і спрощення загальнообов'язкового стандарту історії (через сферу шкільної освіти), вибудованого відповідно уподобань і бачення ключових постатей чинної влади. При цьому В. Путін виступає «верховним» істориком країни, що монополізував право тлумачити і давати політичну оцінку історичним подіям і постатям. 2) Настав час «кардинального переписування (словами В. Медінського) ключових історичних періодів і створення позбавленого внутрішніх суперечностей офіційного історичного нарративу, що стане матрицею «штамбування» масової людини тоталітарної доби з типовими, визначеними владою характеристиками свідомості і алгоритмами мислення. При цьому важливо, що, як і в кожній тоталітарній системі, офіційний історичний нарратив є дисцильованим ідеологемним продуктом, що має лише позірну подібність до історії як такої, наукового історичного знання зокрема. Перетворення офіційного історичного нарративу на форму квазірелігії/квазіідеології (що особливо наглядно виявляється в непропорційному представленні в ньому культу ВВВ та СВО) унаочнює переможну ходу консервативної революції та тоталітарний розворот РФ.

2022 рік став поворотним у викладанні історії в школах РФ. Відбулося не лише вписування в неї так званої СВО, а й окреслення нового місця в ній України та українців. Раніше вони розглядалися як інтегральна, хоча і доволі проблемна частина історії Росії. Наразі йдеться про викреслення українського питання з російського історичного дискурсу як такого. Як зазначають В. Яремчук та А. Смирнов, «...упродовж 2022 р. зазначені «недопрацювання» щодо шкільної репрезентації історії України в пожежному порядку «виправлялися». Вже з весни 2022 р. в російських видавництвах розпочато процес «редагування» чинних підручників на предмет позитивних або нейтральних згадок про нашу країну. Як анонімно висловився співробітник провідного шкільного видавництва «Просвещение», «перед нами стоїть завдання – зробити так, нібито України просто немає». У наступному, 2023/2024 н. р., відредаговані згідно з кон'юнктурою «спеціальної воєнної операції» підручники мають надійти до школярів»⁹⁶.

Базові складові конструкту руського міра давно імплементовані в навчальні програми. Провідною метою школи є формування уявлення про вищість Росії (не плутати з РФ), її виняткове (обумовлене культурною перевагою) право на формування засад відтворення РФ, а також виняткове право корегувати (фактично порушувати суверенітет) життя сусідніх країн, втілюючи «почесну місію» захисту прав російськомовних громадян інших країн, які де перебувають

⁹⁴ Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев. Президент России. 2021. 12.06. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

⁹⁵ Послание Президента Федеральному Собранию. Президент России. 2023. 21.02. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/70565>

⁹⁶ Яремчук В., Смирнов А. Історія України в російських шкільних підручниках з історії. Аналітичний огляд. Київ, 2023. С.30.

у тривалому хронічному конфлікті з Росією чи то через панування «націоналістів», чи то через прощуки ворожого Заходу. При цьому імперіалістичні війни Росії та захоплення чужих територій як у минулому, так і в сучасності подаються як норма і спільне досягнення всіх братніх народів «російського народу-нації». Проблема порушення норм міжнародного права ігнорується як така. При цьому весь набір пропагандистських вигадок/кліше (про загрозливі лабораторії, тероризм та нацизм в Україні) як підстави для превентивного удару вивчаються вже учениками 9-го класу⁹⁷. Власне, від 2014 р. діяльність базових освітніх закладів підпорядкована не меті виховання всебічно освіченої особистості з навичками самостійно аналізу, а формуванню носія світогляду руського міра, який має зі зброєю в руках впроваджувати доктрину за межами РФ (цій меті підпорядкована повсякчас підсилювана компонента мілітаризації освіти, зокрема через курс ОБЖ, який нормалізує російський експансіонізм). Отже, покоління, що нині перебуває в середній школі виховується як кадровий резерв ЗС РФ, які нині активно утилізуються в російсько-українській війні.

Ідеться про чергове маніакальне загострення комплексу неповноцінності, який впродовж віків компенсується завдяки міфізації і сакралізації власної історії, спотворення історичного поступу Росії, позбавлення росіян найменшої можливості витворення адекватної історичним реаліям світової цивілізації власної історичної свідомості, без якої неможлива адекватна ідентичність. В світі історичних сурогатів, міфів та казок постала хибна історична свідомість і хибна (рос. – *ложная*) ідентичність.

Низка сутнісних ознак перетворили її на онтологічно ворожу духу західноєвропейської цивілізації, оскільки світоглядна картина «глибинного народу», сформована кремлівськими політтехнологами і пропагандистами, є імперською і тоталітарною.

Руськіє (ідеться про офіційний історичний канон, що з певними, на загал косметичними, змінами існує від кінця XVIII ст.) усвідомлюють себе як старші/основні спадкоємці так званої Давньої Русі⁹⁸ із центром у Києві. Цей системотвірний міф походження (а кожен історичний/політичний міф є основою

⁹⁷ Боголюбов Л. Н. Обществознание, 9 класс: учебник / Л. Н. Боголюбов. Москва: Просвещение, 2021. С. 60.

⁹⁸ Показовим фактом приватизації київського спадку стало розміщення бюстів київських князів (авторства одіозного Зураба Церетелі) на «Алеї правителів Росії», відкритій наприкінці травня 2017 р. в Москві. Пізніше композицію доповнили бюстами радянських лідерів і Б. Єльцина. Впродовж 2021 р. обговорювалося питання перенесення, скульптурної композиції, що виглядає як аракеївський шомполовий стрій, з зацісного для неї Петроверігського провулку до Пемзи. Однак, без наслідків.

Навколо нав'язливої тези «про понад тисячолітній досвід самостійної державності» дискурсивно конструюється як внутрішня, так і зовнішня політика Росії, що вип'ячується як така, що надає РФ виняткові права порівняно із рештою «молодих» країн і вже, безумовно, порівняно з Україною, яку де створили більшовики. Перекочувала вона і в оновлену «Концепцію зовнішньої політики РФ» (31 березня 2023 р.). (Концепция внешней политики Российской Федерации. Президент России. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/udpjZePcMAyLXOGGAgmVHQDIoFCN2Ae.pdf>)

розбудови цілої інформаційної мережі смислів, цінностей та настанов) є вкрай небезпечним для України. Бо ж у ньому Київ є сакральною «колискою», що перебуває на умовно-своєї-чужій території. Відповідно до геополітичних змін кінця ХХ ст. правителі РФ не могли озвучувати прямо свої претензії на Київ, втім базової ментальної суперечності *кожного росіянина* це не вирішувало. В цьому сенсі репліки про решту «сакральних» російських міст (Севастополь, Херсонес, Запоріжжя) чи територій (Новоросія, Донбас), урбаністичних маркерів (всіх цих пам'ятників/ідолів та назв вулиць) – є лише інверсією базового міфу про Київ – матір міст *руських* (до речі, також перевертня, оскільки у легендарного літописця йшлося про міста *руські* (тобто, давньоруські), а не *російські*=*руські*).

Втім, важливі не системні маніпуляції історією Русі, а те, що у чинному офіційному історичному каноні (саме він, подібно матриці, форматує масову свідомість все нових і нових поколінь росіян) Київ і Україна постають як належна тим самим росіянам *отчизна* (прадавня земля предків). Дарма, що на ній, не змінюючи місце проживання від появи самої Русі мешкає лівова частка сучасних українців, і саме для них, а не росіян, – вона є вітчизною. Саме їхній родовід, а не родовід мешканців РФ, мільйонами корінців і цілими родовими деревами уходить вглиб української землі на принаймні дев'ять сторіч.

Сконструйована за настановами і відповідно до бачення В. Путіна уможливлена «історія» використовується для прискорення процесів тоталітаризації («згвалтування історією», словами Діми Зіцера), промисловизації вирощування нових поколінь «людини юрби», основним і єдиним призначенням якої є демографічне забезпечення довічної війни тоталітарної Росії із ворожим їй світом. Цей тренд подібний до радянського (комунобільшовицького) експерименту з масовою негативною мобілізацією (хоч та базувалася на ідеях все-світньої пролетарської революції). Відпрацьовується вона через нав'язування парадигми «історичної битви» «країни-цивілізації» Росії із північно-атлантичною цивілізацією за творення багатопольярного світу.

Спотворена історія Росії використовується як аргументна база самодостатнього аксіоматичного дискурсу ненависті, що перебуває в основі світоглядної рамки рашизму.

Спотворений, певним чином політично налаштований, історичний дискурс та його примусове (зокрема через низку адміністративних приписів і законів, що забороняють «дискредитацію» ВВВ та СВО) нав'язування та імплементація як єдино можливого в освітню систему є інструментом легітимізації неспровокованої загарбницької імперіалістичної війни Росії проти України. Контекстуальне включення ідеї «вічної війни» Росії та світу має підвищити ефективність індоктринації майбутніх поколінь росіян, що б зробило їх несприйнятливими до усвідомлення суті і наслідків загарбницької геноцидарної війни – отже, убезпечення чинного керівництва, «глибинного народу» і військових злочинців відповідальності за злочини і злочинну бездіяльність.

Байдужість і утилітарне ставлення до власної історії, як збірки достославних реляцій, є наріжним каменем свідомості масової людини, що є водночас і жертвою, і заручником, і творцем «циклічної історії» руського тоталітаризму. В цьому сенсі нездатність усвідомити причини хронічної соціальної напруги всередині російського суспільства є внутрішнім джерелом імперіалістичної експансії, що виносить енергію руйнування назовні.

Повернення до фактично радянської системи індоктринації через історію і систему політінформації перетворює спотворений курс історії Росії на нову форму громадянської релігії та ідеології, що правда позбавленої класичних політичних ознак. Власне, альфою і омегою цієї квазіідеології/релігії є сама міфічна Росія та її влада, вождь і народ як умоглядне трансценденте. Оформлення тенденції як даності засвідчене запровадженням єдиного курсу історичної освіти і тестування в загальноосвітній школі та її прискорена мілітаризація, які маніфестували перехід сформованої тоталітарної системи в наступ. Уніфікація історичної свідомості та монополізація ядром тоталітарної системи права на «історичну правду» та «історичну справедливість» віднині перетворюються на інструмент доформатування стану масової свідомості до геополітичних завдань чинної влади – режиму війни на виснаження з навколишнім світом.

Офіційний історичний наратив перетворюється на джерело неподоланного конфлікту зі світом, який намагаються накинути всім росіянам, незалежно від їхніх (наявних і доволі диференційованих ще політичних переконань і поглядів). За умови ствердження цей тренд спроможний завершити тоталітарний транзит Росії, перетворивши її на ментально замкнену і самозациклену систему. Основні напрями та інструменти монополізації сфери управління масовою історичною свідомістю докладно проаналізовані С. Громенком⁹⁹.

На разі розгортається завершальна фаза нормалізації масової свідомості тоталітарного зразка в навчальних закладах, метою якої є затвердження російського неототалітаризму (рашизму) як основи проекту майбутнього РФ. Вже не приховується, що перспективним орієнтиром є існування РФ у стані «обложеної фортеці». Тож, процеси архаїзації (методологічної передусім), ідеологізації та уніфікації базової історичної освіти обумовлені стратегічними завданнями Кремля. Політизуючи і мілітаризуючи, всупереч чинній Конституції середню і вищу школу, Кремль формує фундамент тоталітарного світогляду, загальнообов'язкового для мешканця РФ. Рамка «історичного світогляду» наступних поколінь мусить вибудовуватися централізовано, уніфіковано і на засадах модифікованої відповідно до завдань так званої СВО доктрини *руського міра*.

Отже, тоталітаризація в рамці путінської Росії стає незворотною. Маргіналізація, заборона і знищення виявів «Іншого» в картині минулого і сучасності путінської Росії стає питанням часу. Універсальним «Іншим»/«Ворогом» в рашистській системі координат є Україна, як анти-Росія, і українці, як «бравковані» росіяни.

⁹⁹ Громенко Сергій. Фабрики зомбі. Яким вийде зі школи нове покоління росіян? Ukrainian institute for the future. К., 2023. С. 45.

Не важко помітити, що Кремль повертається до більшовицьких методів роботи з масовою свідомістю і ставить на штучне зрощування тоталітарної маси через найбільш масовий соціальний інститут – школу (і базову, і вищу). Отже на разі ідеться вже не про пропаганду як таку, а про створення «інкубаторів» нової людини з новою ідентичністю – ідентичністю змодельованою кремлівськими політтехнологами. В її основі за відсутності класичної політичної ідеології перебуває модифікований політтехнологічний конструкт «*рускаго міра*» – аполітичний, еkleктичний, позаісторичний, що претендує на універсальність і позачасовість, не потребує політичної чи наукової апробації, оскільки є самозрозумілим і природним для мешканців «країни-цивілізації».

Дуже важливо розуміти, що ця система за своїми внутрішніми параметрами є тоталітарною імперією, заточеною на екзистенціальну боротьбу з ліберально-демократичним світом. Передусім з Україною як уособленням «відступництва» від «вічних» російських традиційних цінностей і скріп, «ударним кулаком Заходу, націленим проти Росії»¹⁰⁰, «головним тараном проти Росії США та НАТО»¹⁰¹.

Не менш важливо розуміти, що парадигмальна рамка «цивілізаційної війни» є самовідтворюваною і закладена на всіх рівнях функціонування офіційної культури, освіти, науки і мистецтва.

Глобальні актори досі вважають російсько-українську війну виявом удавленого регіонального конфлікту. Натомість його осердяч є запізнілий демонтаж російського імперіалізму/колоніалізму і його ментального спадку. Несуголосність парадигмальних систем умовного Заходу, України і Росії пояснюється тим, що для першого сутнісний демонтаж колоніалізму і соціальна модернізація – вже пройдений етап, а двох інших – питання поточного порядку денного. Розлам між Україною і Росією спричинили різний темп і напрямок соціально-економічної модернізації. В РФ традиційно модернізувався репресивний апарат (в їхньому трактуванні держава) та частково – економіка. В Україні – суспільні відносини та передусім нація. Російський (нині рускій) проєкт і Український політичний проєкт набули вигляду принципово відмінних, що і трактується Кремлем як онтологічна загроза самому існуванню «вічної» Росії.

¹⁰⁰ Фраза з підручника історії авторства В. Ніконова.

¹⁰¹ Фраза з підручника історії авторства Мединського.

ВИСНОВКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ

Антиукраїнська риторика стала візитною карткою колективного Путіна, звичним геополітичним подразником і чинником трансформації сучасної Росії. Два десятиліття міжнародне співтовариство ставилося до нього як до певного «пунктика» чинного російського керівництва, на який слід не зважати, покладаючись на дієвість міжнародного права і економічну інтегрованість РФ у світові ринки. Анексія Криму та створення осередку проксівійни в українському Донбасі мало вплинуло на налаштування світових еліт та їхні відносини з Росією. Лютий 2022 р. розставив всі крапки над «і», засвідчивши пагубність стратегії ігнорування загроз.

Фатальною помилкою видається уявлення Заходу про завершеність історії, кінцевість перемоги в «холодній війні» і ставка в поствоєнній реальності на Росію. Вже вповні означена після Мюнхенської промови Путіна, вона дала Кремлю карт бланш на зміцнення авторитаризму, і водночас загальмувала пост-тоталітарний транзит України і Грузії. Вона ж «зацементувала» Білорусь в стані «ні життя— ні смерті».

Не менш спрощеними видаються уявлення про мету і завдання «Кидка мангуста», а зрештою – перспективи путінської Росії і Росії, як такої. М. Розумний, характеризує тактику Путіна як перетворення України на санітарну зону поміж Росією і Заходом, зупиняється й на неочікуваних результатах – фактично протилежних завданням, що ставилися: військово-зміцнення України замість демілітаризації, українське націєтворення замість денацифікації, розширення НАТО замість згортання, прискорення євроінтеграції замість розпаду ЄС, зрештою – корегування навіть позиції Китаю (хоч далекоглядні висновки стосовно цього робити зарано)¹⁰².

Попри позитивну динаміку весни 2023 р. навіть суголосьне голосування Китаю, Бразилії та Вірменії за резолюцію ООН, що засуджує агресію Росії проти України, саму війну не виходить записувати в несправджені цілі. Росія методично знищує потенціал зростання і модернізації України.

Позиціонування України в світі, донесення світу своєї ідентичності (що правдиво досі лишається незною¹⁰³) і вивершення стратегії стратегічної

¹⁰² Rozumny Maxim. Putin's Grand Strategy and Its Implementation in the Invasion Ukraine 2022. С.23—25. URL: https://www.academia.edu/s/c543770b72?source=link&fbclid=IwAR1X0oDoMYxRDXnbcu3tke6BEF_1vTilEc7cU6RIG7gJNNSj0x3aBK09Ai0

¹⁰³ Змістовні інтерв'ю стосовно проблем та напрямів культурної дипломатії в окремих країнах світу та необхідності демонтажу російськоцентричних культурологічних та історичних дискурсів див.: Яремчук Олеся. Мартін Поллак: Хто проти озброєння, погано розуміє поняття пацифізму. ЧИТОМО. 2023. 07.03. URL: <https://chytomo.com/martin-pollak-khto-proty-ozbroiennia-pohano-rozumiie-poniattia-patsyfizmu/?fbclid=IwAR08f-dzka6HJj7NQcZ5rrzUneyFIw44MK2BMSpn1QYQOqD-OGxSCcB92cE>

перемоги, яка забезпечить відтворення майбутніх поколінь українців поза системою координат повторюваних війн, геноцидів в тих чи тих формах¹⁰⁴, все ще на висхідній. Україна в світі вже не темна конячка, сіра тінь Росії, стигматизована failed state, але адекватне розуміння її доведеться добудувати ще тривалий час. Варто лише не змарнувати відкриті можливості.

Справжньою метою Кремля було зупинення історичного часу в самій Росії, хоч територіальне прирощення, безумовно, вважалося аргументом на користь її потужності і неодмінною умовою її геополітичної ізоляції. Ця мета значною мірою досягнута – Росія самоізолювалася без помітної протидії з боку суспільства і розвиває стратегію перетворення на «фортецю». Ця «фортеця» щоправда більшою мірою буде осучасненим ГУЛАГом.

Росія «вирублена» (цілком за А. Прохановим) зі світового мейнстріму. Таймінг самоізоляції – наразі відкрите питання. Режим робить ставку на призвичаювання «глибинного народу» до мілітаризації як нормального способу життя. Виступи Путіна з нарад за участі «ефективного менеджера» перетворилися на сеанси психотерапії, заспокійливі і навіть значною мірою формальні ритуали, покликані вселити відчуття стабільності/незмінності/застійності¹⁰⁵. Заспокійливі нормалізаційні меседжі Путіна на практиці доповнюються активними репресивними акціями, які ефективно нейтралізують умоглядних 15% антипутінців, посылаючи водночас не менш промовисті імпульси пропутінській більшості. Не позбавлені здорового глузду висновки про те, що посилення репресій спричинить не повну дезорієнтацію напівживих інституцій, а перехід їх у нову форми протидії¹⁰⁶. Проте не доводиться гадати, що без принаймні масового саботажу «німої більшості» росіян, меншість спроможеться помітно вплинути на ситуацію.

¹⁰⁴ Один з найбільш цікавих сценаріїв майбутнього див.: Пекар Валерій. Виграти війну, програти мир: інерційний сценарій. S. 2023. 9 березня. URL: https://site.ua/valerii.pekarc/vigrati-viinu-prograti-mir-inerciinii-scenarii-i0n112p?fbclid=IwAR2Cf4Snoiep-BibDRr2c_TOClN40Yria3xVkXcgH8xnZ2NlugJuK5Zs9fuw

¹⁰⁵ Petrov Nikolai. What was cut out of the transcript from Putin's meeting with the government? Russia. Post. 2023. January 17. URL: https://russiapost.info/politics/putins_meeting?fbclid=IwAR0JJpcGnl6ToRJ7bnD2NocpY7H_Rwv3wdbLFAVQ-YeMwfJEu5fChUKdFqUI

¹⁰⁶ Автори підсумкового ґрунтового аналітичного звіту, зокрема зауважують: «цифри і масштаби придушення протестів, стрімкий розвиток репресивних механізмів, кількість ініціатив, проєктів і незалежних ЗМІ, що з'явилися, свідчать про протилежне. Спроби влади знищити опір і громадянське суспільство як перед початком вторгнення, так і після нього призводять не до його зникнення, а до трансформації в інші форми, що дозволяють долати атомізацію суспільства». Зведення антивоєнних репресій. Рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну. ОВД-Инфо. Лютий 2023. URL: <https://data.ovdinfo.org/zvedennya-antivoiennih-represiy-rik-povnomashtabnogo-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu#1>

«Глибинний народ» підтримав СВО¹⁰⁷, став доволі активним учасником публічних обговорень форм і методів фактичного геноциду українців, підкорився мобілізації і не лише масово гинув, а й чинив злочини проти людяності на українських теренах. В результаті не зчувся, як перетворився з заручника режиму на співучасника злочинів, які не мають строку давності. Причому це стосується колосальної кількості людей: від чиновників, які прагнули кар'єрного зростання, беручи участь в окупаційних адміністраціях, до вчителів, які вербувалися працювати на окупованих територіях, добровольців всіляких мастей, новобранців ПВК і начальників пенітенціарних закладів, які віддавали ув'язнених до ПВК, зрештою – всіх, хто в мілітаристському угарі почав писати доноси, переслідувати пацифістів, не гребуючи булінгом дітей та їхніх батьків. Культіві 85% путінських відсотки пов'язані з вождем кров'ю українців. І це – те, що відчиняє браму довершеної тоталітарної системи, яка віднині працюватиме на самознищення всього «іншорідного» в собі¹⁰⁸. Тоталітарна система відкидає підпору за підпорою, вирушаючи у по-

¹⁰⁷ Про результати свіжих соціологічних опитувань, еволюцію рефлексій на війну див.: Ерпылева Светлана. «Раз начали, заканчивать нельзя»: Как меняется отношение россиян к войне в Украине. RE: RUSSIA. 2023.14.03. URL: https://re-russia.net/expertise/060/?fbclid=IwAR0RzHoSG-_TeYavJWotj63MITQMIBQSSqbqvKQZPvsX6Y-wxKC3NMG8wE; Прикметним видається висновок авторки статті – співробітниці Лабораторії публічної соціології і Центру незалежних соціологічних досліджень, Humbolt fellow Дослідницького центру Східної Європи при Бременському університеті, про внутрішню суперечливість і невизначеність ставлення респондентів: «...люди ще вчора аполітичні, стрімко засвоюються воєнно-політичну реальність, внаслідок чого їхнє сприйняття війни виявляється нестійким, рухливим, його відтінки постійно змінюються, і не в один якийсь бік, а в різних напрямках, (а нерідко – в різних напрямках водночас). Здається, що в цьому спостереженні є парадокс. Проте в суспільстві, де політика (а тим більше геополітика) не є частиною життя переважної більшості людей, не може бути «твердих поліцій» по відношенню до геополітичних конфліктів, що раптово спалахнули... у більшості наших інформантів (і, як можна сміливо припустити, у більшості росіян) сприйняття війни водночас «невпевнене» (таке, що не дозволяє їм стати однозначними чи то прибічниками «спецоперації», зокрема змінювати погляди радикально) і «нестійке», суперечливе, рухливе: воно може рухатися в один чи в інший бік залежно від обставин». Тобто, ідеться про ціннісну інвалідність спільноти з десуб'єктивізованою свідомістю, що перебуває, крім решти, в позиції жертви, яка де без вини страждає, не розуміючи, чому.

¹⁰⁸ Динаміку капсуляції та ужорсточення режиму передають низка спеціалізованих право-захисних ресурсів. Див.: Сводка антивоенных репрессий. Десять месяцев войны. Декабрь 2022. ОВД-Инфо. URL: https://data.ovdinfo.org/svodka-antivoenny-repressiy-desyat-mesyacev-voyny?fbclid=IwAR0lJzr_uDCG6VKhY9MujM5wk3P9NgWYdFdJhSWYfLALeZ-AbdTget5VMd8#1; Вичерпну підсумкову інформацію про форми, методи переслідування антивоєнних виступів та соціологічну аналітику, а також аналіз законо-творчих ініціатив чинної влади містить: Сводка антивоенных репрессий. Год полномасштабного вторжения России в Украину. ОВД-Инфо. URL: https://data.ovdinfo.org/svodka-antivoennyh-repressiy-god-polnomasshtabnogo-vtorzheniya-rossii-v-ukrainu?_gl=1*1syhipc*_ga*ODcxNzIzNjI5LjE2NzM5NzIzMTM.*_ga_J7DH9NKJ0R*MTY3ODA5OTkzMC4xMi4xLjE2NzgxMDA4MDIuNTEuMC4w#1; Меркурьева Д. Найти врагов государства. Как в Россию возвращается институт доносков. ОВД-Инфо. 2022. 25.03. URL: <https://ovdinfo.org/articles/2022/03/25/nayti-vragov-gosudarstva-kak-v-rossiyu-vozvrashchaetsya-institut-donosov>

дорож «назад у минуле», де водять хороводи, обходяться без енергоносіїв і автомобілів та обіймаються з ведмедями.

Колективний Путін сформулював екзистенціальне запитання сучасній цивілізації, поставивши її перед вибором: обирати доведеться між суб'єктивністю і тоталітаризмом, демократією і політтехнологічними маніпуляціями, свободою вибору і тотальною несвободою. Людство стоїть перед черговим історичним роздоріжжям: ліберально-демократичний, традиційно-архаїчний чи новітня тоталітарна система. В середньостроковій перспективі світ ранжирується за вибором поміж цих основних перспектив і створить нові стратегічні союзи. Проте першою на це питання мусить відповісти Україна.

Катаклізм, що нині переживають суспільства Росії та України, є не чим іншим, як наслідком апаратної десталінізації і, відповідно, нездійснених в обох країнах після розвалу СРСР декомунізації та демонтажу тоталітарної ідеології. Системна ментальна, ідеологічна та методологічна криза, про яку йшлося в наукових колах десятиріччями, вивела назовні застарілі суперечності між носіями різноспрямованих філософських (відповідно – життєвих) парадигм у найгострішій формі – збройного протистояння. Брак життєвих горизонтів, світоглядна обмеженість, зведення основоположних життєвих смислів до певного набору застарілих стереотипів і догм виявляється не лише в агресивній зовнішній політиці Росії та не менш напружених внутрішніх пошуках сенсу життя та напрямку руху суспільства. Криза виявляється перш за все в нездатності кваліфікувати довколишню реальність адекватно новій ситуації, звично «одягаючи» її в шати «громадянської війни», «боротьби систем», «фашизму» тощо. Позбавлений внутрішніх стимулів розвитку архаїчний понятійний інструментарій є лише віддзеркаленням застійних явищ на рівні інтелектуального розвитку суспільства, яке «зав'язло» в понятійній матриці ХХ ст.

Цілі соціальні шари паразитують на ностальгії за химерою радянської величі, що існувала лише в уявленні людей за «радянським колючим дротом». Розвал СРСР традиційно трактують у РФ як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ ст. Це означає, що крах радянського монстра давно не сприймають як визволення з комунобільшовицької в'язниці. Цькування та дискредитація ліберальних цінностей як невластивих, ба більше – ворожих російській цивілізації, засвідчує: свобода як визначальний тренд сучасної західної цивілізації не затребувана у Росії. Проти неї мобілізувалися як влада, так і народ. Ліберальний дискурс інтелігенції та правозахисників існує окремо від масового дискурсу.

Така ситуація виявилася життєво небезпечною для України, де ліберальний тренд, навпаки, впродовж років незалежності виявляє сталу тенденцію до збільшення кола прихильників. Саме тому на етапі подій 2013–2014 р. Україна перетворилася для Росії і російського суспільства на подразника номер один.

У неадекватному спотвореному тлумаченні історичного минулого, суті російсько-українських взаємин, українського питання й самого факту існування української нації приховується системна загроза перспективам російсько-українських міждержавних відносин. Решта найгостріших інтерпретацій вузлових проблем новітньої історії та геополітичних пріоритетів є похідними. Система базових уявлень про сенс й історичні уроки ХХ століття не лише вищого державного керівництва, а й широких верств населення Росії нині є такими, що становлять життєву загрозу для України та її громадян, російськомовних зокрема. Філософія буття й світоглядні орієнтири, запроваджені в кількох різновидах доктрини *руського міра*, не залишають місця незалежному і суверенному українському проекту. Вони й перебували в підоснові трансформації путінського авторитаризму в тоталітарну систему.

Перспективи виживання України за цього тренду перебувають на шляхах вироблення стратегії протистояння доктрині *руського міра*, що передбачає системне глибоке вивчення її джерел та виявів, вироблення і послідовного впровадження інформаційних антидотів, найбільш перспективними серед яких є системна декомунізація. Варто повернутися до ідеї підготовки і проведення міжнародного трибуналу над комунобільшовизмом, як попередньої історичної форми тоталітаризму, що наразі набув форми рашизму. Окремим напрямом послідовної роботи вітчизняної гуманітаристики мала б стати активізація студій, які б зрештою завершили давно назрілу деколонізацію.

З огляду на це періодично збурювані ініціативи на користь огульної заборони російських джерел (до чого нещодавно долучився ректор КНУ ім. Т. Шевченка) слід вважати такими, що не відповідають державним інтересам України. Зрозуміло, не йдеться про збереження попереднього формату філологічних та історико-культурних студій, в яких Росія та Білорусь десятиріччями позиціонувалися як стратегічні партнери України. Наразі слід потурбуватися про глибоке розуміння і знання ворогів, що дозволить здійснювати фахову і ефективну експертну, прогностичну роботу і проактивну політику. Катастрофічний стан росієзнавчих студій в Україні спричиняє слабкість методологічного інструментарію діяльності дипломатичної служби, органів державної безпеки, вищих органів влади і управління. Вважаємо, що росієзнавчі студії потрібно вивести на рівень державних пріоритетів. Публіцистика та журналістські розслідування жодною мірою не спроможні компенсувати потреби держави і суспільства у підтриманні високого рівня фахових історичних знань щодо процесів, які відбуваються на теренах Російської Федерації. Зародження і організаційне оформлення *руського міра* пройшло повз увагу не лише органів державної безпеки, а й українського суспільства загалом. Продовження цієї традиції не можна назвати інакше, як самовбивчим.

Не менш назрілою залишається необхідність створення спеціальних дослідних інституцій, які мають моніторити процеси, що відбуваються на окупованих територіях, та досліджувати їх, спираючись на міждисциплінарні підходи, готувати методологічний, філософський, історичний, понятійний і ментальний інструментарій майбутньої інтеграції деокупованих територій. Вибудовувати цей процес лише на ґрунті політологічних, тим паче – політичних тлумачень і революційної доцільності, не припустимо. Настав час усвідомити рівень геополітичних загроз і ступінь відповідальності осіб, які обіймають вищі державні посади.

З огляду на те, що радянський ресентимент продовжує чинити потужний вплив на українське суспільство, варто рекомендувати науково-дослідним установам активізувати роботу з дослідження механізмів ідеологічної та ментальної переорієнтації масової свідомості та методик її досягнення. Безліч архаїчних складових історичної пам'яті, міфів та стереотипів, відтворюють пострадянський і радянський спосіб мислення, ставлення до влади та навколишньої реальності, уповільнюючи темпи формування і впливаючи на якісні показники громадянського суспільства. Не дослідивши глибинну суть процесів ментального транзиту постімперського суспільства, складно передбачити перспективи пострадянського транзиту в сучасній Україні. Власне, невиправдано довге затягування останнього, постійні рецидиви загострення ностальгії за СРСР, сплески руйнівної активності лівих партій та доволі висока їхня популярність у середовищі українського електорату, очевидне піднесення червоного реваншизму та популізму створюють соціальний запит на глибоке дослідження практик масового ментального програмування, що стануть основою вироблення відповідних науково обґрунтованих запобіжників для розквіту популізму лівого та правого спектрів на українському ґрунті.

Відтворення тоталітаризму в РФ та консервативний розворот у її ментальному просторі, що, власне, і стали підставою повномасштабної агресії Росії проти України, актуалізують дослідження тоталітаризму в його комуністсько-радянській і рашистській версіях. З огляду на онтологічну спадковість рашизму – комуністсько-радянського, подальші дослідження інструментів та алгоритмів ментальної контрреволюції як засадничої підстави формування тоталітарної системи набувають нового звучання.

Послідовний, системний і стратегічно прорахований демонтаж (пост)радянського ментального метанаративу в усіх його складових (зокрема, революційній і квазіколоніальній) має стати постійним напрямом діяльності державних органів влади і управління, які за родом своєї діяльності опікуються освітніми, культурними, інформаційними процесами в Україні, інтеграційною політикою. Важливо наголосити, що на часі виведення державної політики декомунізації та протистояння російській інформаційній інвазії на якісно новий рівень – послідовної смислової деконструкції радянського тоталітарного спадку, формування якісно нового рівня культури історичної пам'яті і культурного рівня сучасних українців.

Бажано започаткувати міжвідомчі консультації та робочі групи з метою напрацювання відповідних проєктів, робочих і навчальних програм, методичних рекомендацій, рекомендацій для органів влади і управління, ЗС України на основі деконструкції руйнівних тоталітарних і колоніальних ментальних конструктів, а крім того – проєктів соціальної та психологічної реабілітації населення тимчасово окупованих територій.

Враховуючи колосальний масштаб завдань, що постануть перед Українською державою в контексті чинної фази російсько-української війни та ІПСО на історичному ґрунті, обмеженість ресурсів, варто визначити вузлові проблеми, які слід врахувати при налагодженні роботи органів влади та управління на постраждалих внаслідок окупації територіях. Слід взяти до уваги щільність і тривалість ідеологічної обробки, якої зазнало населення, рівень дегуманізації соціального середовища. Робота місцевих адміністрацій повинна спиратися передусім на загальноукраїнський дискурс пріоритетності базових природних людських прав та дотримання законності. З огляду на виклики, бажано завчасно потурбуватися про формування певного набору інформаційних матеріалів, які нейтралізують найбільш часто застосовувані тези російських ІПСО історичного спрямування.

Як основу для підготовки інформаційних матеріалів можна рекомендувати напрацювання ІУ НАНУ, зокрема видання: «ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини. Діалоги з істориками» (У 2-х кн. – Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Інститут історії України, 2022). За умови переведення у простіший формат (роздаточний матеріал, буклети, банери, соціальна реклама і т. ін.) вони можуть відіграти вагомий роль в протистоянні російським ІПСО.

З метою вирішення окреслених вище завдань держава має ініціювати поступовий перегляд навчальної, методичної літератури, історичних сторінок сайтів державних адміністрацій та виконавчих органів влади, які часто-густо не відповідають історичній правді і транслиують ідеї, що суперечать стратегічним завданням розбудови української державності. Особлива увага має зосереджуватися на діяльності регіональної освітньої мережі, яка є основою стратегії розбудови сучасної української політичної нації. Діяльність освітян має відбуватися на засадах толерантності, популяризації етнічної історії та культури, вписаних у загальний контекст українського націє- і державотворення.

Консультації з академічним та експертним середовищем мають стати обов'язковою умовою проходження всіх адміністративних рішень, що стосуються як окупованих, так і визволених територій, політики історичної пам'яті, декомунізації і дерашизації. Передовсім це стосується проходження рішень, пов'язаних із здійсненням освітньої, гуманітарної, історичної, економічної, соціальної та етнонаціональної політики держави. Варто

визнати необхідним створення постійно діючої експертної комісії з представників органів державного управління, міністерств і відомств, науковців (зокрема Українського інституту національної пам'яті, Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту економіки та прогнозування, Інституту держави і права НАНУ тощо), яка здійснювала б фаховий моніторинг та експертизу законодавчих проектів, управлінських рішень та суспільних ініціатив.

Не менш нагальним і стратегічно важливим напрямом державної стратегії має стати інформаційна політика загалом, історична зокрема. Не втрачає своєї актуальності завдання розробки з залученням *широкого кола фахівців* консенсусної за своїм принципом стратегії політики пам'яті. Не йдеться про примирення з комуністичною спадщиною, чи, навпаки, тотальне її засудження. На часі *реконцептуалізація* радянської спадщини та демонтаж залишків колоніальних ментальних конструкцій. Ця робота не повинна залишитися на рівні академічного здобутку. Держава мусить дбати про найширшу її популяризацію і реконцептуалізацію на цій основі масового історичного дискурсу за-для усвідомлення широкими верствами населення усієї повноти трагізму історичного досвіду України. Розвиваючи цей напрям суспільно значущої роботи, слід врахувати специфіку територій, що входили до складу УСРР. Для них історія більшовизму – не лише історія радянської окупації (як її сприймають Західна Україна чи колишні європейські сателіти СРСР), це ще й історія власних ілюзій і неосмислених помилок. Допоки ця складова історії України належним чином не опрацьована і, що найважливіше, не донесена до суспільства, доти радянська ностальгія та спричинювані нею сплески соціальної агресії (зокрема й під етнонаціональним чи регіональним забарвленням) становитимуть постійну загрозу українському суверенітету.

Аналогічна робота має розгортатися в напрямі деколонізації історичного дискурсу. Бажано сфокусуватися на його проактивній версії, що вивело би історичну політику України з нав'язуваного Кремлем реактивного формату.

Робота з запровадження політики пам'яті на засадах громадянського примирення, духовного зростання й удосконалення суспільства має бути переведена на рівень державної стратегії і здійснюватися на високому фаховому та інтелектуальному рівні.

З огляду на весь драматизм сучасної геополітичної ситуації та інструментарій пропагандистських практик, які застосовує Росія, слід оновлювати інструментарій протистояння антиукраїнській ідеологічній й інформаційній війні. Реконцептуалізована історія України надасть сучасний інструментарій протистояння ідеологічній експансії Кремля, а крім того – може бути використана для проактивних акцій, метою яких є суб'єктивізація України в глобальному історичному процесі.

Стратегічним завданням українських істориків і української влади є виведення України з затінку російської історії та культури на суб'єктний ментальний простір. Використати вікно можливостей для донесення світу історії і культури України і української нації в повноті і масштабі сутнісного оприятлення – таким є завдання вітчизняних гуманітаріїв. Варто відзначити потужний просвітницький потенціал доробку науково-дослідного колективу ІУ НАНУ. На часі створення та повноцінне фінансування спеціальної інституції для перекладу та видання найбільш актуальних праць українських істориків англійською, німецькою та російською мовами та їхнє активне просування на міжнародних майданчиках.

Аналітична записка

Лариса Якубова

Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира».

Комп'ютерна верстка – *Леонід Мигаль*

Підписано до друку 30.10.2023 р. Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. 4,99. Обл.-вид. арк. 5,82.

Наклад 300 прим. Зам. 36. 2023 р.

Редакційно-видавничий відділ Інституту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.